

ГЕНЕЗИС ПРОФЕСІЙНОЇ АКСІОСФЕРИ МОЛОДІ ТА ЇЇ ФОРМУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОГО НАВЧАННЯ

Ковальчук Г. О.

ВСТУП

У надскладних умовах воєнних часів, у яких перебуває наша країна, у зв'язку з потребами функціонування економіки та майбутньої реконструкції нашої країни особливо актуальною постала проблема підтримання на високому й належному рівні соціального капіталу країни, розвитку кваліфікаційних навичок і характеристик випускників закладів вищої та професійної освіти, фахівців-працівників, розвитку їх професійних умінь і майстерності, забезпечення професійної реалізації та подальшого професійного зростання у системі праці, яка є основним чинником соціального розвитку, оскільки праця і трудова діяльність – є базовим і центральним явищем соціального життя (О. Балакірева)¹. У кризові періоди суспільних трансформацій ціннісні настанови у сфері праці, професії й трудової діяльності знаходяться під сильним тиском соціальних та суспільних чинників, що актуалізує потребу дослідження структури особистісної та професійної аксіосфери молоді та її формування у процесі здобуття освіти.

1. Цінності та ціннісні орієнтації у детермінації суспільних і соціальних процесів

Сучасний світ, громадянське суспільство стикаються із низкою викликів, які відіграють особливу роль у становленні життєвих та професійних шляхів молодого покоління і досвідчених фахівців. Тому важливим завданням є дослідження й розкриття змісту і значення ціннісних орієнтацій для становлення професійної аксіосфери майбутніх фахівців у процесі їх навчання у закладі вищої освіти. Відома соціальна дослідниця О. Балакірева наголошує, що «освіта і праця постають саме тими сферами, які водночас: а) потужно впливають на ціннісні орієнтації більшості суспільства – молоді (перспективний потенціал людського капіталу) і працездатного населення (потенціал людського капіталу, який реалізується чи не реалізується саме в даний час); б) вимагають

---

¹ Балакірева О. М., Левін Р. Я., Ноур А. М. Цінності освіти і праці як передумови сталого розвитку українського суспільства. *Український соціум*. 2012. № 3. С. 7–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2012_3_3. (дата звернення: 14.10.2024)

самовдосконалення людини на початку і протягом життя та пропонують засоби навчання цьому, що необхідно для конкурентоспроможності в світі швидкоплинних змін технологій (або не вимагають і не пропонують цього через низьку якість освіти і слабкий попит ринку праці на висококваліфіковану робочу силу з гідною оплатою праці); в) виховують (або не виховують) активних членів громадянського суспільства і є організованими середовищами, здатними спрямовувати в разі необхідності цю активність на громадянський контроль влади; г) є сферами впливу державного регулювання, здатного як сприяти, так і перешкоджати процесу нагромадження людського капіталу»². Тому важливо розуміти, як система цінностей відповідає перспективам сталого, справедливого, демократичного розвитку й формуванню відповідного людського капіталу, які цінності домінують у сфері освіти і праці, які цінності продукуються і транслуються цими сферами надалі.

Про значення освіти, праці й професійного навчання для нинішньої України наголошується у Звіті про порівняння Європейської рамки кваліфікацій і Української рамки кваліфікацій (січень, 2023): «Щоб країна могла почати відбудову, ринку праці України терміново потрібні вмлі та кваліфіковані професіонали. Освіта й навчання відіграють ключову роль у забезпеченні рівних можливостей і доступу до ринку праці, але й також мають вирішальне значення для підтримки зростання і процвітання завдяки зеленому й цифровому переходам, що відбуваються зараз» (Ніколя Шміт Єврокомісар з питань зайнятості та соціальних прав Європейської Комісії); «Освіта має ключове значення для забезпечення суспільного блага, справедливого суспільства та конкурентоспроможної економіки. Принципи національних систем освіти впливають на довгостроковий сталий розвиток усієї країни»³.

У нинішніх умовах суспільного розвитку в Україні перед університетами і закладами професійної освіти гостро постало завдання не тільки фахової підготовки здобувачів, а й сприяння їх професійному самоздійсненню та формуванню їх професійної аксіосфери. Ці завдання знаходяться у колі функцій системи вищої освіти, визначених законодавством про освіту⁴. Відповідно, заклад вищої освіти забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої

---

² Балакірева О. М., Левін Р. Я., Ноур А. М. Цінності освіти і праці як передумови сталого розвитку українського суспільства. *Український соціум*. 2012. № 3. С. 7–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2012_3_3. (дата звернення : 14.10.2024)

³ Звіт про порівняння Європейської рамки кваліфікацій і Української національної рамки кваліфікацій. DOI: 10.2767/685977

⁴ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей. При цьому, *вища освіта* означає сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, де *компетентність* – здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей. Тобто, саме у процесі вищої освіти здійснюється не тільки формування компетентностей, але й здатності її соціальної/суспільної імплементації та професійної реалізації в сучасних умовах.

В кризові суспільні часи одним із найвразливіших аспектів людського буття виступає професійна аксіосфера у її персоналізованих вимірах. Аксіосфера є структурним компонентом життя й професійної діяльності кожної людини та виражається через ієрархізовану структуровану систему цінностей і смислів, що, у свою чергу, є предметом аксіології. У методологічних наукових дослідженнях філософського, культурологічного й соціально-психологічного спрямування поняття «*аксіологія*» визначається як теорія цінностей, що вивчає питання їх походження, їх місця в життєвій реальності й структурі ціннісного світу, їх зв'язку між собою і детермінації соціальними, культурними та особистісними чинниками. Аксіологія висвітлює людське ставлення до буття й різноманітні системи уявлень про цінність. Вона має широке предметне поле, тут досліджуються природа і генезис цінності; співвідношення цінності та оцінки, цінності й істини, цінності й помилки тощо; об'єктивні та суб'єктивні аспекти цінності та її функціонування; типологія цінностей; структура ціннісного світу в суспільному, галузевому та персоналізованому сенсі; значення цінностей у житті людини, соціальної групи, суспільства та ін.⁵ Важливою характеристикою цінностей визначають також їх соціологічний аспект, у якому вони розглядаються як нормативи або регулятори діяльності, які також поділяють на ідеали, цілі, норми, засоби тощо (С. Матяж, А. Березянська)⁶. Цінності та ціннісні орієнтації є детермінантами «суспільних і соціальних процесів, ставлення людини

---

⁵ Крайнікова Т.С. Аксіологія. *Велика українська енциклопедія* : веб-сайт. URL: <https://vue.gov.ua/Аксіологія> (дата звернення : 14.10.2024)

⁶ Матяж С. В., Березянська А.О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер. : Соціологія. 2013. Т. 225, Вип. 213. С. 27–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2013_225_213_7. (дата звернення : 14.10.2024)

до навколишньої дійсності, психічного та соціально-психологічного розвитку особистості» (Ю. Шайгородський)⁷. Відповідним чином критеріально упорядкована (скомплектована) система цінностей формує аксіосферу суспільного/соціального суб'єкта як носія/виразника певного явища.

«Аксіосфера» у філософському розумінні є феноменом, що характеризує аксіологічний простір, його внутрішню різноманітність та ієрархічну структуру, аналогічно з поняттями ноосфери (В. Вернадський, П. Тейяр де Шарден) та семіосфери (Chomsky N.)⁸. Водночас, аксіосфера включає принаймні два компоненти: світ цінностей та суб'єктивні судження, уявлення, оцінки, ідеали, образи і ставлення до світу цінностей. Аксіосфера означає, що її різноманітні компоненти знаходяться в системі між собою та в комунікації з іншими сферами буття й свідомості, виражають певну спільність, яка дозволяє досягти взаєморозуміння в рамках життєвого простору. «В цьому контексті цінність як онтологічна основа аксіосфери – це специфічна реальність, в якій символічно існують форми буття, соціуму і культури».

Аксіосфера особистості є складним соціокультурним феноменом, що реалізується і виражається у системі поведінкових та діяльнісних мотивів через взаємодію з елементами соціального та професійного середовища. До структури аксіосфери відносять компоненти ціннісного, смислового і мотиваційного характеру, з урахуванням локального соціально-економічного контексту і впливу минулого («залежність від шляху» в теорії модернізації Р. Інглхарта (*Ronald Franklin Inglehart*)⁹. Сучасні дослідники вважають, що під впливом матеріальних благ спільноти поступово рухаються до ліберальних та світських (секулярних) цінностей, до яких відносять, зокрема так звані «цінності свободи самовираження», й толерантність (Tim Reesens., 2022)¹⁰. Цінності самовираження підкреслюють високу індивідуальну автономію, демонструють, наскільки індивіди в суспільстві відокремлені від родинних

---

⁷ Шайгородський Ю.О. Цінності як детермінанти суспільного розвитку. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. 2012. Вип. 26. С. 219–228.

⁸ Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Одеса : ОЮА, 2012. 206 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1927> (дата звернення : 14.10.2024).

⁹ Ronald Inglehart, Christian Welzel. *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence.* Cambridge University Press. New York, 2005. 464 p. DOI: 10.1017/CBO9780511790881

¹⁰ Tim Reesens. Are Ukrainian values closer to Russia or to Europe? March 4th, 2022 URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2022/03/04/are-ukrainian-values-closer-to-russia-or-to-europe> (accessed October 14, 2024).

зобов'язань у плануванні свого життя, при цьому зростає значення цінності самовираження. Дослідники стверджують, що основними вимірами міжкультурних ціннісних відмінностей є дихотомії «традиційні цінності проти світсько-раціональних» та «цінності виживання проти цінностей самовираження»¹¹. З *цінностями самовираження* пов'язані високий авторитет захисту довкілля, зростання толерантності до мігрантів, геїв, лесбіянок, гендерної рівності, збільшення вимог до участі у прийнятті рішень в економічному й політичному житті¹².

На думку вказаних вчених, *традиційні цінності* підкреслюють важливість релігії, зв'язків між батьками та дітьми, повагу до влади і традиційних сімейних смислів, відкидання розлучень, абортів, евтаназії, суїциду, та поєднуються з високим рівнем національної гідності й націоналістичних поглядів. *Секулярно-раціональні цінності* виявляють зворотні прихильності: менше уваги релігії, авторитету і традиційним сімейним цінностям, прийнятними вважаються розлучення, аборт, евтаназія та суїцид. В *цінностях виживання* автори дослідження визначають важливими такі як: економічна та фізична безпека, етноцентричний світогляд, низький рівень довіри й толерантності. У такій системі є цінності особистісного порядку та соціального (суспільного) виміру. Безпосередні прихильності й переваги на індивідуальному рівні перетворюються у масові феномени в масштабі всього соціуму, які іноді називають «воля народу», «влада більшості» та чинять вплив на демократичні інститути на рівні суспільства в цілому¹³. На думку деяких учених (Н. Головатий, С. Матяж, А. Березянська), індивідуальні цінності мають пріоритетне значення, оскільки саме їх сукупність формує собою цінності всього суспільства. «Ієрархія індивідуальних (особистісних) цінностей є своєрідною сполучною ланкою між окремою людиною (індивідом) і суспільством та його культурою в цілому. Іншими словами, є духовний світ самої людини і певна культура суспільства, які взаємопов'язані та взаємодіють за допомогою цінностей певної людини»¹⁴.

---

¹¹ Inglehart–Welzel Cultural Map. Культурна карта WVS: 2023. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=467> (accessed October 14, 2024).

¹² Inglehart–Welzel Cultural Map. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> (accessed October 14, 2024).

¹³ Ronald Inglehart, Christian Welzel. *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge University Press. New York, 2005. 464 p. DOI: 10.1017/CBO9780511790881

¹⁴ Матяж С. В., Березянська А.О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер. :

Проблемою є різноспрямований взаємозв'язок та взаємовплив цінностей індивідуального рівня та агрегованого (суспільного) рівня, і цей взаємозв'язок має вирішальне значення для суспільного розвитку загалом та зокрема демократичних і соціальних інститутів¹⁵. Тому важливо виявляти і досліджувати ці точки взаємодії, своєрідні конструктивні вузли суспільного життя, які й визначають актуальні тренди та ідеологічні стратегії.

В цьому контексті професійна зайнятість є різновидом аксіосфери. Її можна вважати спрямованістю на реалізацію особистісних та соціальних цінностей, способом самовираження. Виявом професійної аксіосфери є ціннісне ставлення інших суб'єктів соціуму до носія професії та його внутрішня відповідність образу професії. Суспільна аксіологічна обґрунтованість професійної сфери/діяльності є вихідним положенням її ефективності.

З урахуванням теорії поля Курта Ц. Левіна, можемо вважати аксіосферу певним «генотипом» професійної галузі, «фенотиповим» вираженням якого є професійна реалізація і певна поведінкова професійна модель. Професійна аксіосфера створює основи (критерії) для об'єднання з іншими фахівцями галузі, взаємодії та сприяння, побудови відповідної ціннісної методологічної бази професії в економіці. Для об'єднання професійних суб'єктів у спільноту має бути сформована система цінностей, які характеризують світ, принципів, які визначають умови й спосіб професійного життя, а також способи їх реалізації. Спосіб життя визначається самоідентифікацією, самоусвідомленням суб'єкта, його світосприйняттям, відчуттям середовища як системи соціальних смислів, ідей та образів. Ідея виступає функцією цілеутворення, що визначає образ життєвого майбутнього суб'єкта і його мету, до якої потрібно прагнути.

Професія, так само як і суспільство, не можуть існувати без мети, яка є наскрізним вектором руху і розвитку. Бенефіціари професії – споживачі, користувачі професійних послуг, також можуть бути частиною професійної аксіосфери, бути учасниками консолідованого професійного ціле покладання, що є частиною стратегії соціального розвитку, виникнення й трансляції нових суспільних цінностей. Часто неможливість реалізації суб'єктних професійних цінностей в суспільному вимірі призводить до виникнення професійної кризи.

Соціологія. 2013. Т. 225, Вип. 213. С. 27–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2013_225_213_7. (дата звернення : 14.10.2024)

¹⁵ Ronald Inglehart, Christian Welzel. *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge University Press. New York, 2005. 464 p. DOI: 10.1017/CBO9780511790881

Професійна аксіосфера є складовою частиною суспільної та особистісної системи цінностей. Вона виступає потужним мотиваційним чинником ефективного, соціально значимого самоздійснення, основою для ініціативної самозайнятості, творчої співпраці на локальному рівні соціально-економічного середовища. Сформована й усвідомлена професійна персоналізована аксіосфера дозволяє фахівцю відчутти значимість себе як учасника суспільних відносин, важливість своєї здобутої професійної кваліфікації, соціальну вагомість та суспільну цінність своєї праці. І навпаки – відсутність спільних професійних цінностей працівників безпосередньо на робочому місці створює перешкоди для формування лояльності й відданості фахівців, детермінує посилення плинності кадрів, що у свою чергу чинить труднощі для середньо- і довгострокового планування бізнесу.

Особливої значимості проблема професійної персоналізованої аксіосфери набуває у часи глобальних суспільних трансформацій і стосовно нашої країни, і в регіональному європейському вимірі. У такі періоди відбувається гомогенізація політичного, економічного й культурного просторів, посилюються вимоги до професійних та громадянських характеристик кожної особистості. Нагальними постають проблеми забезпечення економіки та ринку праці висококваліфікованими працівниками-професіоналами; «розбудови суспільної злагоди, взаємопроникнення культур та посилення національної ідентичності»¹⁶. Актуальності в цей час набуває діяльність освіти й освітніх інститутів як єдиного осередка базової інтенційної інтеграції усіх членів спільнот на локальному й загальнокраїнному рівнях.

Незважаючи на особливу соціально-економічну важливість окреслених питань, проблематика професійних цінностей в системі аксіосфери та можливостей суспільних інститутів щодо її формування на різних вікових етапах людського буття не набула широкого визнання й поширення ні у філософсько-етичному, ні в загальнотеоретичному дискурсі. Тому, важливо досліджувати й висвітлювати можливості й суспільні завдання університетів і закладів професійної освіти для формування професійної аксіосфери здобувачів у процесі фахового навчання у кризові часи сучасної України. З цією метою було проведено наукові розвідки специфіки ставлення до професійних цінностей та розуміння суті аксіосфери серед студентів вищої освіти. Хронологічні межі нашого дослідження охоплюють періоди суспільної кризи Covid-19 (2020-2021 рр.) та воєнного часу (2022-2023 рр.). Це період різких трансформаційних подій в усіх сферах економіки та суспільного життя і

---

¹⁶ Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу та США : монографія / А. П. Джурило, О. З. Глушко, О. І. Локшина та ін. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 192 с.

в Україні, і в інших країнах, інтенсифікації процесів економічної та суспільної взаємозалежності, загострення глобальних політичних протистоянь та галузевої конкуренції, всеохоплюючої цифровізації усіх сфер і видів людської діяльності.

Для цілей нашого дослідження було використано методи теоретичного, емпіричного і статистичного характеру: літературне ревью наукових публікацій у галузі філософії освіти, гносеології, психології діяльності, психології особистості, професіографії, аксіології; здійснено аналіз даних соціологічних досліджень (2017-2022); проведено емпіричне дослідження серед здобувачів вищої освіти (віком 18-48 років), спеціальностей «професійна освіта», «маркетинг», «фінанси», «банківська справа», «страхування», «митна справа», «міжнародна економіка» щодо різних аспектів і намірів вибору професії, власних цілей професійної діяльності, стратегій професійної самореалізації, можливостей персональної адаптації в умовах непередбачуваного професійно-соціального середовища. Загальна кількість суб'єктів дослідження становить понад 1120 осіб – здобувачів вищої та професійної освіти (за весь період загалом), вибірка є гомогенною за соціальним статусом і гендерним паритетом, участь усіх і кожного є добровільною, не пов'язаною ні з якими стимулами і винагородами та усвідомленою про цілі й зміст даного наукового дослідження. У результаті дослідницької роботи виявлено певні тенденції у реалізації аксіосфери громадянського життя, освітнього й професійного самовираження молоді, які дають підстави виробити відповідні висновки та рекомендації. Зокрема, опитування серед студентів економічних спеціальностей показали, що приблизні уявлення щодо своєї професійної праці мають 24–28% респондентів, які завершують 3-й курс ЗВО, при цьому більшість із них претендують на заробітну плату в 4–5 разів більшу, ніж середня у промисловості на цей період. Спостерігається зменшення кількості студентів, які мають знання про свою бажану майбутню професійну діяльність (1–2%).

Дедалі частіше студенти, які закінчують навчання, не мають адекватного уявлення про особливості своєї майбутньої роботи, часто для них притаманні завищена самооцінка й несправджувані очікування, страх рутинної праці й складності роботи. Такі результати наукових розвідок обумовлюють необхідність посилення професійної психодіагностики та орієнтування на засадах аксіології у процесі професійного навчання майбутніх фахівців.

Питання впровадження аксіологічних підходів у різних соціально-економічних сферах у нашому повсякденні на початку XXI століття відображені переважно щодо галузей освіти і педагогічної діяльності,

психології розвитку та особистості, теорії права та юриспруденції, а поняття професійної аксіології та аксіосфери ще не стали предметом широкого наукового дискурсу. Олена Отич наголошує, що термін «аксіосфера» активно вживається в різних контекстах: культурологічному («аксіосфера культури»), суспільному («аксіосфера суспільства»), художньому («аксіосфера та концептосфера художньої літератури»), краєзнавчому («аксіосфера краєзнавства»), гендерному («аксіосфера гендерного статусу»), особистісному («аксіосфера особистості»), професійному («професійна аксіосфера»), педагогічному («аксіосфера педагогіки», «аксіосфера навчального закладу», «школа як аксіосфера») тощо. У сфері сучасної педагогіки аксіосфера охоплює ціннісні уявлення, відносини, оцінки та інші прояви ціннісної гуманістичної педагогічної свідомості, а також ієрархічні зв'язки між ними¹⁷. Дослідниця підкреслює важливість аксіологічної парадигми освіти, що забезпечує ціннісне бачення освітніх завдань відповідно до визначених суспільних цінностей. У сучасних умовах суспільну цінність становить не просто людина, а гармонійно розвинена особистість зі сформованою аксіосферою (системою її цінностей), тому вагомою освітньою цінністю стає своєрідний ідеальний проєкт побудови справедливого суспільства, яке здатне забезпечити кожній особистості умови для максимальної реалізації закладених у ній можливостей¹⁸.

Велику увагу дослідженню цінностей і ціннісних орієнтацій як ядра економічної (та соціальної) культури приділяють вітчизняні вчені, зокрема, В. Москаленко, Ю. Шайгородський, О. Міщенко пропонують модель системного багатоаспектного аналізу ціннісних орієнтацій особистості¹⁹. Автори слушно вважають, що цінності пов'язані з категоріями мотивації, управління діяльністю людей та їх об'єднань, і самі по собі є детермінантами суспільного розвитку (Ю. Шайго-

---

¹⁷ Отич О.М. Аксіосфера гуманістичної педагогіки. Професійна освіта: педагогіка і психологія: Українсько-польський щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. Київ-Ченстохова, 2010. Вип.12. С. 173–180.

¹⁸ Крижко В.В. Антологія аксіологічної парадигми освіти : навчальний посібник. Київ : Освіта України, 2005. 440 с. ; Отич О.М. Аксіосфера гуманістичної педагогіки. Професійна освіта: педагогіка і психологія: Українсько-польський щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. Київ-Ченстохова, 2010. Вип.12. С. 173–180.

¹⁹ Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект : монографія. Київ : «Центр соціальних комунікацій», 2012. 348 с.

родський)²⁰. З точки зору педагогіки, цінності й ціннісні орієнтації формуються у різних видах діяльності, й співвідносяться із соціальними еталонами, з іншими диспозиційними структурними утвореннями особистості, з категоріями, котрі описують механізми поведінки й діяльності та їх регуляції. Ціннісні орієнтації визначають як моделі певного ставлення особистості до суспільства, до групи, до праці, до самої себе, як моральні настановлення та мотиви поведінки особистості²¹. Ціннісні орієнтації необхідно аналізувати у зв'язках із життєдіяльністю особистості, її статусом в соціальній структурі спільноти, з формуванням ціннісного ставлення та професійної спрямованості, духовними, політичними, економічними трансформаціями. Учені вживають поняття «орієнтація» в соціально-психологічному контексті для позначення взаємовідносин індивіда й середовища через канали пізнання і зв'язку, за допомогою яких відбувається суб'єктивне відображення предметів і явищ навколишнього світу, визначається ставлення до них. Тому, ціннісні орієнтації набувають суб'єктивного характеру, проявляють індивідуальне ставлення людини до навколишнього середовища, за допомогою орієнтацій людина здійснює вибір значимих для неї об'єктів. Вихідним джерелом ціннісних орієнтацій виступають «установки особистості на ті, чи інші цінності матеріальної і духовної культури суспільства»²², «ціннісні орієнтації є найважливішим компонентом структури особистості, у них ніби резується весь життєвий досвід, нагромаджений особистістю в її індивідуальному розвитку. Це той компонент структури особистості, що являє собою певну вісь свідомості, навколо якої обертаються помисли і почуття людини, й з погляду якої вирішується багато життєвих питань»²³. Основною функцією ціннісних орієнтацій є регулювання поведінки як усвідомленої дії у певних соціальних умовах в системі відносин «особистість – соціальне середовище». Ціннісні орієнтації безпосередньо пов'язані з життєвими

---

²⁰ Шайгородський Ю.О. Цінності як детермінанти суспільного розвитку. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2012. Вип. 26. С. 219–228. ; Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект : монографія. Київ : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. С. 121.

²¹ Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект : монографія. Київ : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. С. 121.

²² Там само. С. 123.

²³ Шайгородський Ю.О. Цінності як детермінанти суспільного розвитку *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2012. Вип. 26. С. 219-228.

цілями, можуть виконувати функції цілі, визначати характер діяльності та засоби досягнення цих цілей. Цілі та їх здійснення у рамках аксіологічної концепції «є засобом розумної самоорганізації життя індивідуума, особливою формою творчості, об'єктом якої виступає сама особистість» (О. Балакірева)²⁴.

2. Типові прояви орієнтації характеру, як предиктори формування аксіосфери

Аксіологічні ознаки особистості стають певним каркасом поведінкових моделей і характерів. У зв'язку із аксіологічним підходом, дослідники В. Москаленко, Ю. Шайгородський, О. Міщенко характеризують п'ять орієнтацій (типів) характеру за визначенням Е.Фромма²⁵: *рецептивну, експлуататорську, накопичувальну, ринкову і продуктивну*²⁶. Вчені обґрунтовують, що ці властивості мають значення для формування аксіосфери людини. Сам автор цієї класифікації, Е.Фромм, вважає названі орієнтації неплодотворними. Усі орієнтації та прояви характеру людини певною мірою взаємозв'язані, мають позитивні й негативні прояви. Розглянемо їх.

Так, для людей з *рецептивною орієнтацією* характеру властиві уявлення, що «джерело всіх благ» знаходиться поза його реальністю, а єдиний спосіб мати бажані матеріальні чи духовні блага – це отримати їх із-зовні, і сам процес отримання стає для цих людей захоплюючою пригодою за умови оптимістичного і дружжелюбного світогляду. Вони настроєні на «сприйняття», а не на створення, і надзвичайно чутливі до будь-якого відсторонення чи відмови. У професійних і робочих проявах ці люди також очікують «пропозиції» і вони «кидаються» за усім, що нагадує їм бажане, або щось подібне. Для них характерно прагнення знайти когось, хто дасть їм потрібну підтримку та інформацію, замість власних зусиль і власної активності вони шукають «магічного помічника» і чекають подарунків. Вони демонструють своєрідний вид довіри та вірності, в основі якої вдячність і страх втратити того, хто їх живить, а в умовах ризику втраг стають тривожними. Вони потребують

---

²⁴ Балакірева О. М Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. Український соціум. 2007. № 2 (19). С. 7-19. ; Балакірева О. М., Дмитрук Д. А. Війна в Україні : сприйняття населенням та її вплив на якість життя. Український соціум. 2022. № 1 (80). С. 116–122. DOI: 10.15407/socium2022.01.116

²⁵ Fromm, E. (1947). Man for himself; an inquiry into the psychology of ethics. Rinehart.. URL: <https://fromm-online.org> (accessed October 14, 2024).

²⁶ Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект : монографія. Київ : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. 348 с.

підтримки інших, які створюють їм безпеку, тому змушені бути вірними багатьом людям. Їм важко сказати «ні», і переважно говорять «так», що стримує їх критичність і збільшує залежність від інших, від авторитетів, від знань, від будь-якої підтримки. На самоті ці люди відчувають себе забутими і втраченими, оскільки нічого не можуть робити без сторонньої допомоги. Ця набута безпомічність чинить труднощі в діях, які потребують самостійності – прийняття рішень, чи прийняття відповідальності. Люди цього типу часто шукають поради, перекладають відповідальність на інших, прагнуть подолати тривожність і пригніченість за допомогою їжі та випивки²⁷. Можемо припустити, що з переважанням рецептивної орієнтації професійна аксіосфера буде мати меркантильний характер, з прагненням якомога більшого комфорту і задоволення та психологічними захистами уникнення і раціоналізації.

Дещо подібне властиве і для людей із *експлуаторською орієнтацією* характеру. Вони також вважають, що джерело всіх благ знаходиться із зовні, а сама (одна) людина нічого не може створити. Тому отримати потрібне для себе можна від інших тільки силою або хитрістю. І так діють переважно завжди. Вони використовують та експлуатують все і кожного, з чого або з кого можна отримати вигоду, тому «люблять» тих, хто може стати об'єктом експлуатації, і байдужі до тих, з кого уже все використали. Їм властива схильність присвоювати чуже і красти. Їх приваблює тільки те, що належить іншому. Це ж стосується й інтелектуальної діяльності – ці люди не схильні створювати ідеї, а використовувати чужі (або у формі плагіату, чи парафразу). Тому, Е. Фромм вважає, що часто відсутність оригінальних ідей чи творчості є наслідком орієнтації їх характеру, а не вродженими вадами. Вираженою рисою цих людей є саркастична усмішка й різкі зауваги щодо інших людей, агресивність, брутальність, різкі рухи, їх установка – ворожість і маніпуляції, підозрілість, цинізм, заздрість і ревність. Людина, яка стає об'єктом цієї експлуаторської орієнтації характеру має розуміти, що вплив на неї – це не боротьба за неї як за суб'єкта-носія певних значимих якостей. Це навпаки – боротьба за інтерес до процесу боротьби (не важливо за кого і за що), і якщо боротьби немає (закінчується), то й інтерес зникає автоматично.

Накопичувальна орієнтація властива для людей, які будують свою безпеку на економії й заощадженнях і накопиченнях, вони скупі, а витрати сприймають як загрозу. Для них відносини – це володіння, вони скупі на вираження ідей, почуттів, думок. Чуливість таких людей

---

²⁷ Fromm, E. (1947). Man for himself; an inquiry into the psychology of ethics. Rinehart. URL: <https://fromm-online.org> (accessed October 14, 2024).

спрямована у минуле, у спогади і переживання, які вони уявляють як «золотий вік». Вони ніби занурені в себе, мають міцно стулені губи, манірні жести, які ніби позначають межу між собою та зовнішнім світом. Для них властива педантична акуратність і порядок у речах, справах і думках, при цьому акуратність означає підкорення собі зовнішнього світу через впорядкованість, а нав'язлива пунктуальність, підозрілість і маніакальна чистоплотність – вираження потреби відсторонитися від контакту із зовнішнім світом. Також впертість і постійне «ні» – автоматичний захист від непередбачуваності й зовнішнього «вторгнення». Ці люди мають добрі знання, але вони не здатні до конструктиву і продуктивності.

За Е. Фроммом, *продуктивність* – це ідеальний стан корисної (затребуваної) активності людини. Її протилежністю є *«ринкова» орієнтація* – з розвитком «ринку особистостей» (у часи Е.Фромма), нині – це ринок кваліфікацій, ринок компетентностей, ринок працівників, «ринок людей», «ринок тіл»... На думку вченого, ринковий характер особистісних цінностей призводить до втрати людської свободи та гідності, оскільки людина підпорядковує все своє життя ідеї заробляння грошей. Людина з «ринковим характером» почувається як товар, що має «мінову вартість», жива істота стає товаром на «ринку особистостей». Це має значення і для досягнення успіху: у співвідношенні майстерності й особистісних якостей вирішальними є «людський фактор». Успіх залежить від того, наскільки вигідно людина «подає» себе в красивій «упаковці», з урахуванням специфіки професійної галузі, кожен учасник спільноти повинен запропонувати певний тип особистості (з набором якостей: життєрадісність, агресивність, надійність, честолюбство, здоров'я тощо), який відповідає одній умові – користуватися попитом. Люди з домінуванням ринкової орієнтації не мають навіть свого «Я» («*Хто Я?*», «*Який Я?*»). Людина сприймає себе і як продавця, і як товар для продажу на ринку, її самооцінка залежить від зовнішніх умов, їй не підвладних. Якщо досягає успіху – людина цінна, якщо ні – ні, що породжує високий рівень невпевненості в собі, у своїй важливості, яка визначається не людськими якостями, а змінними конкурентними умовами й підтвердженням/схваленням від інших людей. Мета описаної ринкової орієнтації характеру – повна адаптація суб'єкта до конкретного середовища, щоб бути потрібним, зберегти попит на себе за всіх умов кон'юнктури на ринку особистостей (працівників).

У поданій далі таблиці 1 представлено типові прояви різних орієнтацій характеру, які вчені вважають визначальними для формування аксіосфери людини і в особистісному вимірі, і в суспільному.

Проблема в разі домінування ринкової орієнтації виникає і в самоідентичності, сприйнятті себе як незалежної істоти. Будь-яка невдача в таких умовах постійної боротьби за успіх призводить до загрози самолюбству, руйнування самоповаги і почуття власної гідності, розвитку відчуття безпорадності, невпевненості й неповноцінності. Порушення само ідентичності при настанні кризових подій детермінує відчуття спустошення й посилення самотності, зневіри в людей, збільшення відсторонення й панічні настрої тощо.

Найбільші труднощі в умовах воєнного часу спричиняють собі та іншим люди з експлуататорською, ринковою та рецептивною орієнтацією характеру. Їхні установки переважно егоїстичного змісту та потребують об'єкта своєї екстерналізації. Вони «прив'язані» до ситуації, до інших, потребують постійного емоційного зворотного зв'язку від інших людей, з якими уявляють своє виживання та вирішення своїх проблем.

Таблиця 1

Орієнтації характеру за Е.Фроммом

(структурування В. Москаленко, Ю. Шайгородський, О. Міщенко²⁸)

Орієнтація	Позитивний аспект	Негативний аспект
Рецептивний	Той, хто отримує	Пасивний, неініціативний
	Відповідальний	Той, хто не має власної думки
	Відданий	Той, хто підкоряється
	Той, хто легко адаптується	Без принциповий
	Соціально пристосований	Догідливий, невпевнений в собі
	Чутливий	Легкодухий
	Чемний	Безхребетний
	Оптимістичний	Той, хто приймає бажане за дійсне
	Довірливий	Легковірний
Експлуататорський	Активний	Той, хто експлуатує
	Ініціативний	Агресивний
	Вимогливий	Егоцентричний
	Гордий	Пихатий
	Імпульсивний	Необачний
	Самовпевнений	Зарозумілий

²⁸ Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект : монографія. Київ : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. С. 124–125.

Продовження таблиці 1

Накопичувальний	Практичний	Позбавлений уяви
	Ощадливий	Скупий
	Дбайливий	Недовірливий
	Стриманий	Черствий
	Терплячий	Апатичний
	Стійкий, завзятий	Упертий
	Незворушний	Ледачий
	Акуратний	Педантичний
	Методичний	Одержимий нав'язливою ідеєю
Ринкова	Цілеспрямований	Пристосовницький
	Здатний до змін	Непослідовний
	Завбачливий	Без минулого та майбутнього
	Неупереджений	Без принциповий, аморальний
	Експериментатор	Невинахідливий
	Підприсмливий	Гіперактивний
	Допитливий	Нетактовний
	Розумний	Зарозумілий
	Терплячий	Байдужий
Щедрий	Марнотратний	

Зрілий і плодотворний індивід живить своє сприйняття ідентичності у відчутті себе творцем (креатором), усвідомленні своїх сил («Я – те, що я роблю»). В ринковій орієнтації сили людини стають товаром, відчуженим від неї самої. Тобто, її сили, те, що нею створено для свого самовираження і самореалізації – відчужується і стає тим, що інші будуть оцінювати й використовувати, а почуття ідентичності й самооцінки стає нестійким і аморфним («Я – те, що забажаєте»). Саму людину цікавить не власна гідність, а те що вона може за себе отримати на ринку. Проблема також у тому, що ринкова орієнтація нічого не розвиває, ніяких відносин, нових якостей чи споживчих цінностей – тільки властивості, які можна продати, своєрідний «квазі»продукт. Цей тип орієнтації має вплив і на систему освіти, якщо мета навчання – накопичити якомога більше інформації, переважно корисної для ринку, спонукальним мотивом отримання освіти часто стає знання, або будь-які інші атрибути, які підвищують мінову вартість фахівця на ринку праці.

До основних аспектів поведінкових проявів віднесемо такі: способи і типи мислення, психологічний вплив у взаємодії з іншими, специфіка

сприйняття своєї ролі у кризовій ситуації та екстерналізація реакції на подію. Важливе значення мають для формування аксіологічних якостей, професійних та соціальних цінностей мають *акцентуації характеру* (за класифікацією К. Леонгарда). Вчений визначає акцентуації як перебільшений розвиток окремих властивостей характеру, які можуть бути на шкоду іншим, у результаті чого погіршується взаємодія з оточуючими людьми. Класифікація К. Леонгарда була згодом доповнена й удосконалена іншими вченими (Г. Шмішек та ін). Діагностування акцентуацій характеру здобувачів (за методикою Леонгарда – Шмішека) широко практикується у закладах вищої освіти, оскільки у цей віковий період відбувається зміна соціальних ролей та переоцінка ставлення до свого майбутнього, при цьому, закладені у підлітковому і юнацькому віці акцентуації детермінують якість життя і соціальної взаємодії особи, способи і засоби самовираження й розвитку свого особистісного потенціалу.

Дослідниками виділено певні типи акцентуацій характеру, які обумовлюють специфіку адаптації людини до соціального середовища, певним чином відображаються і в ціннісній системі особистості й у професійній. До акцентуацій характеру за вказаною класифікацією віднесено такі типи: *гіпертимний, дистимний, циклотимний, збудливий, застряглий, педантичний, емотивний, демонстративний, екзальтований*. Ось їх деякі узагальнені ознаки та їх прояви у кризові часи воєнного стану в Україні:

1. *Гіпертимний тип*. Його характеризує надмірна контактність, яскраве вираження жестів, міміки, пантоміміки. Така людина часто спонтанно відхиляється від теми розмови. У неї виникають конфлікти з оточуючими людьми через недостатньо відповідальне ставлення до своїх обов'язків. Люди даного типу часто є ініціаторами конфліктів, але ображаються, якщо оточуючі роблять їм зауваження з цього приводу. Таких людей відзначає енергійність, прагнення діяльності, оптимізм. Важко переносять умови суворої дисципліни, монотонну діяльність, вимушену самотність. «Через важке перенесення суворої

дисципліни й прагнення до діяльності є ймовірність, що вона попаде в неприємності через порушення комендантської години. В свою чергу бажання до дій, оптимізм та енергійність можуть спонукати участь у безпосередній військовій справі зі сподіваннями до перемоги, або буде організувати та брати участь у волонтерській діяльності» (Вероніка Кучер, 2024^{*}). Ці люди відзначаються енергійністю та оптимізмом, можуть швидше адаптуватися до воєнних умов. виявляти

---

^{*} *Примітка:* Тут і далі наведено матеріали з наукового дослідження під керівництвом автора, 2024.

ініціативу в організації діяльності, шукати шляхи вирішення проблем та виступати як лідери в групі. Проте їм може бути важко переносити стресові ситуації, зокрема, бойові дії та обмеження свободи руху (Анастасія Пелихівська, Магдалина Давидюк, 2024^{*}).

2. *Дистимічний тип*. Йому властива низька контактність, небагатослів'я, переважно песимістичний настрій. Ці люди не люблять галасливого товариства, рідко вступають у конфлікти, ведуть замкнутий спосіб життя. Високо цінують тих, хто з ними дружить і готові їм підкорятися. Серйозні, добросовісні, але пасивні, неповороткі, характеризуються уповільненим мисленням. Люди цього типу, які ведуть замкнутий спосіб життя, можуть мати складнощі в адаптації до умов воєнного часу. Вони можуть шукати способи уникнути стресу, можливо, шукаючи сховище у безпечних місцях або переховуючись від небезпеки (Анастасія Пелихівська, Магдалина Давидюк, 2024^{*}).

3. *Циклотимний тип*. Йому властиві досить часті періодичні зміни настрою, в результаті чого так само часто змінюється манера спілкування з оточуючими людьми. В період піднесеного настрою такі люди є балакучими, активними, а в період пригніченого – замкнутими. В період душевного піднесення поведуть себе як люди з гіпертимною акцентуацією, а в період спаду – як люди з дистимічною акцентуацією характеру. На воєнні події можуть виявити непередбачувану реакцію, залежно від поточної настрою. У період піднесеного настрою вони можуть бути активними, брати участь у різних аспектах військової діяльності, а у період пригніченого – ставати нерішучими.

4. *Збудливий тип*. Притаманна низька контактність, ці люди схильні до конфліктів, часто змінюють місце роботи, можуть шукати ризикованих або небезпечних ситуацій під час війни, можуть проявляти тенденцію до швидких рішень та дій, що може бути корисним у деяких ситуаціях, але може також призвести до небезпечних ситуацій. Ніяка праця не приваблива, працюють за необхідністю, виявляє таке ж бажання вчитися. Мало цікавляться майбутнім, живуть теперішнім, намагаючись вилучити з нього якнайбільше розваг. У воєнний період збудливий тип може демонструвати підвищену роздратованість, агресивність та нервозність. Вони можуть відчувати себе під напругою та реагувати на стресові ситуації зі збільшеною реактивністю. В умовах воєнного часу люди збудливого типу акцентуації можуть виявляти такі поведінкові реакції (Юлія Прокопенко, 2024^{*}):

---

* *Примітка*: Тут і далі наведено матеріали з наукового дослідження під керівництвом автора, 2024.

* *Джерело*: Матеріали з наукового дослідження під керівництвом автора, 2024.

* Там само.

– Людина збудливого типу може стати волонтером і активно допомагати людям, які постраждали від війни. Її енергія й ентузіазм можуть мотивувати інших людей і зробити значний внесок у спільну справу.

– Людина збудливого типу може вступити до лав армії й захищати свою країну від ворога. Її рішучість і сміливість можуть стати прикладом для інших солдатів і допомогти їм здобути перемогу.

– Людина збудливого типу може стати журналістом й висвітлювати події війни. Її емоційність і здатність до емпатії можуть допомогти людям краще зрозуміти трагедію війни й згуртуватися перед обличчям ворога.

– Людина збудливого типу може стати психологом й допомагати людям, які постраждали від війни, впоратися з травмою. Її емоційна чуйність і здатність до співпереживання можуть допомогти

5. *Застраглий тип.* Люди характеризуються помірною контактністю, занудством, схильністю до моралізувань. Намагаються досягнути високих показників у будь-якій справі, за яку беруться, ставлять підвищені вимоги до себе; особливо чутливі до соціальної справедливості. Довго переживають, не можуть легко «відходити» від образ, недовірливі. Люди з застраглим темпераментом можуть мати тенденцію до відчуття паралізації та нездатності приймати рішення в умовах воєнного конфлікту. Вони можуть страждати від перевтоми та відчуття втрати контролю над ситуацією.

6. *Педантичний тип.* Цим людям притаманні акуратність, сумлінність, надійність у справах, але можуть дратувати інших занудством, формалізмом. З охотою поступаються лідерством іншим. Пунктуальні, особливу увагу приділяють чистоті й порядку, схильні чітко дотримуватися плану, орієнтуються на високу якість роботи. Схильні до частих самоперевірок, сумнівів щодо правильності виконання роботи.

7. *Тривожний тип.* Таким людям властиві низька контактність, невпевненість в собі, сором'язливість, мінорний настрій. Рідко вступають у конфлікти, обирають пасивну роль, в конфліктах шукають підтримки та опори. Внаслідок своєї беззахисності нерідко є мішенню для жартів. Часто очікують будь-яких неприємностей, навіть у звичних обставинах. Самооцінка занижена.

8. *Емотивний тип.* Люди такої акцентуації піддаються впливу інших, не схильні до проявів лідерства, уникають роздумів щодо майбутнього – живуть сьогоденням. Таких людей вважають м'якосердними, чутливими, плаксивими.

В умовах воєнного часу можуть відчувати: *сильні емоції* (а війна посилює їхні емоції). Вони можуть відчувати гнів, страх, радість,

смук, емоції; *емоційну нестабільність* (швидка зміна емоцій може призводити до конфліктів з іншими людьми; *відчуття безпорадності*: (люди з емоційним типом особистості можуть відчувати себе безпорадними перед лицем війни); *підвищену драматичність*: (ці люди можуть частіше сваритися з близькими, зриватися на них); *відчуття провини* (вони можуть відчувати себе винними за те, що живі, здорові, знаходяться в безпеці, коли інші люди страждають). Домінуючі поведінкові реакції емоційного типу: емоційні вибухи: ці люди можуть часто кричати, плакати, сваритися; імпульсивність: можуть приймати рішення, не обдумавши їх до кінця; ризикована поведінка: можуть ризикувати своїм життям і здоров'ям, щоб довести свою сміливість або заглушити емоції; демонстративна поведінка: вони можуть намагатися привернути до себе увагу оточуючих будь-якими способами; самодеструктивна поведінка: деякі люди з можуть намагатися завдати шкоди собі або іншим.

9. *Демонстративний тип*. Люди легко встановлюють контакти, прагнуть до лідерства, влади, похвали і схильні до інтриг. Похвала інших людей у їх присутності викликає у носіїв цієї акцентуації неприємні почуття. Самооцінка далека від об'єктивності. Відмічається безмежний егоцентризм, потреба постійної уваги до себе, підтримки та схвалення з боку оточення, що може стати тягарем для інших людей. Такі люди мають потребу публічно висловлювати свої емоції та думки, демонстративно виражати своє ставлення до військових подій, що може мати навіть провокативний чи деструктивний зміст, спричиняти болісні сприйняття в інших. Їхня емоційність може бути заразною, що може як об'єднувати людей, так і сіяти паніку.

10. *Екзальтований тип*. Такі люди відрізняються балакучістю, контактністю. Уникають самотніх роздумів, потребують підтримки та визнання людей, мають багато друзів, уважні до них. Вони альтруїстичні, мають почуття співпереживання, здатність захоплюватися, прагнення щастя, радості, насолоди. Ці почуття у них можуть виникати з причини, яка в інших не викликає піднесення, вони легко переживають захоплення від радісних подій і у повний відчай – від сумних.

Водночас, на поведінку людей у воєнний час впливає не лише їх тип особистості та акцентуації характеру, а й інші фактори, такі як:

Досвід: Люди, які вже пережили війну або інші травматичні події, реагують по-іншому, ніж ті, хто нічого подібного не переживав;

Соціальна підтримка: Люди, які мають сильну соціальну підтримку, зазвичай краще справляються з труднощами.

Наявність ресурсів: Люди, які мають доступ до їжі, води, житла та медичної допомоги, краще справляються з воєнними умовами.

У представленій таблиці 2 подано узагальнення деяких поведінкових проявів людей з різними типами акцентуацій характеру. Дослідження проведено в рамках вивчення дисципліни «Психологія» зі студентами Національного транспортного університету (м.Київ)*.

В умовах воєнного часу в Україні (за даними психологічних та соціологічних досліджень 2022-2023 рр. [20]) виявлено, що особи з різними індивідуальними особистісними типологіями (*типи темпераментів, типи характерів та акцентуацій, типи особистості Маєрс-Бріггс (Myers–Briggs Type Indicator, MBTI)* тощо, мають свою специфіку розгортання стресових і депресивних станів, реагування на травмуючі події воєнного характеру, розвитку і динаміки ПТСР (посттравматичного стресового розладу), підтримки влади і Президента [20]. Зокрема, в групі досліджуваних вимушених переміщених осіб встановлено, що за шкалою Бека депресію виявлено у 78,0% меланхоліків, 53,0% сангвініків, 46,0% холериків, та 39,0% флегматиків.

Таблиця 2

Поведінкові реакції осіб з різними типами акцентуацій характеру в умовах воєнного стану (Іванна Давиденко, 2024*)

Тип	Сильні сторони	Слабкі сторони
Гіпертичний	Енергійність та ініціативність: ці люди не здаються перед труднощами, вони шукають можливості та активно діють. Їхня енергія може бути рушійною силою для волонтерських проєктів, допомоги постраждалим, чи підтримки бойового духу. Оптимізм та стійкість: схильні вірити в краще майбутнє, навіть у складні часи. Їхній позитивний настрій може заражати інших та давати їм сили йти далі. Комунікабельність та товарицькість: легко заводять знайомства та вміють налагоджувати контакт з людьми. Це може бути корисними для координації дій, об'єднання людей та створення спільнот.	Необережність та ризикованість: Гіпертичні люди можуть не завжди зважувати всі ризики, що може призвести до небезпечних ситуацій. В умовах воєнного часу це може бути особливо небезпечно. Непослідовність та нетерплячість: можуть захоплюватися новими ідеями та проєктами, але не завжди доводять їх до кінця. Це може бути проблемою в умовах, коли потрібна довгострокова та системна робота. Егоїзм та самовпевненість: можуть переоцінювати свої можливості та нехтувати думкою інших. Це може призвести до конфліктів та суперечок.

* Джерело: Матеріали з навчально-наукового дослідження під керівництвом автора, 2024. Валерія Галаган, Валерія Дороднова, Анна Ковальчук. 2024.

* Там само. Структурування змісту в таблицю Г. Ковальчук, 2024.

Продовження таблиці 2

Гіпертичний	Гнучкість та адаптивність: легко пристосовуються до мінливих обставин. Ця гнучкість може допомогти їм швидко реагувати на нові виклики та знаходити нестандартні рішення.	Схильність до емоційних сплесків: можуть бурхливо реагувати на події, що може призвести до прийняття необдуманих рішень.
Дистимний	Глибока емпатія та співчуття: ці люди чутливі до потреб інших, що може зробити їх цінними членами команд, які допомагають постраждалим. Відповідальність та сумлінність: серйозно ставляться до своїх обов'язків, що може бути корисним в умовах, коли потрібна чітка та злагоджена робота. Спокій та розсудливість: не схильні до паніки, вони зберігають спокій та тверезий розсудок у складних ситуаціях. Схильність до самоаналізу та рефлексії: глибоко аналізують свої думки та почуття, що може допомогти їм краще зрозуміти себе та інших.	Песимізм та зневіра: Дистимічні люди схильні бачити світ у темних тонах, що може посилюватися в умовах війни. Це може призвести до апатії та бездіяльності. Низька самооцінка: часто недооцінюють себе та свої можливості. Це може заважати їм повністю розкрити свій потенціал. Схильність до депресивних станів: знаходяться в групі ризику депресивних розладів, які можуть посилюватися під впливом стресових факторів. Складність у прийнятті рішень: можуть довго обмірковувати всі можливі варіанти, що може заважати їм вчасно реагувати на події.
Циклотимний	Під час піднесеного стану: Підвищена енергійність та активність Ентузіазм та оптимізм Легкість у спілкуванні та налагодженні контактів Збільшення креативності та продуктивності Зниження потреби у сні та відпочинку.	В умовах воєнного стану такі люди можуть відчувати: Підвищену емоційну чутливість: Вони більш сприйнятливі до зовнішніх подразників, таких як новини про війну, звуки вибухів, або сирени. Збільшення коливань настрою: нестабільність навколишнього середовища може призвести до більш частих та інтенсивних змін настрою. Складність у адаптації до нових умов: може бути важко пристосуватися до змін у житті, що посилює емоційні проблеми. Під час пригніченого стану бувають: зниження енергії та мотивації;

Продовження таблиці 2

		апатія та песимізм; складність у концентрації та прийнятті рішень; відчуття безнадії та тривоги; збільшення потреби у сні та відпочинку.
Збудливий	<p>Енергійність та рішучість: Збудливі люди не бояться труднощів і готові активно діяти. Ця енергія може бути корисною для волонтерських проєктів, допомоги постраждалим, або ж участі в обороні.</p> <p>Сміливість та відвага: не бояться ризикувати та йти на небезпеку. Ці якості можуть бути рятівними у складних ситуаціях.</p> <p>Швидкість реакції та мобільність: швидко реагують на події та легко адаптуються до мінливих обставин. Це може бути важливо в умовах воєнного часу.</p> <p>Вміння надихати та вести за собою: володіють харизмою та вмінням мотивувати інших. Ці якості можуть бути корисними для організації та координації дій.</p>	<p>Агресивність та дратівливість: Збудливі люди схильні до емоційних сплесків, що може призвести до конфліктів. В умовах воєнного часу це може бути особливо небезпечно.</p> <p>Необдуманість та імпульсивність: можуть приймати рішення, не зваживши всі ризики.</p> <p>Складність у концентрації уваги: можуть швидко переключатися з одного завдання на інше, що може заважати їм доводити справи до кінця.</p> <p>Схильність до залежностей: знаходяться в групі ризику розвитку залежностей, які можуть посилюватися під впливом стресових факторів.</p>
Застраглий	<p>Цей тип характеризується ригідністю мислення, консерватизмом та нездатністю до змін, консервативні, традиційні та схильні до рутини.</p> <p>Ці люди схильні дотримуватися чітких правил та інструкцій, їм складно адаптуватися до мінливих умов та обставин.</p>	<p>Сильний страх та тривога: Нестабільність та невизначеність майбутнього можуть значно погіршити емоційний стан людей цього типу.</p> <p>Складність у прийнятті нових правил: Застраглі люди можуть опиратися будь-яким змінам у житті, що може призвести до конфліктів з оточуючими.</p> <p>Відчуття втрати контролю: В умовах воєнного стану люди з цим типом особистості можуть відчувати себе безпорадними та емоційно спустошеними.</p>

Продовження таблиці 2

Педантичний	<p>Відповідальність та сумлінність: серйозне ставлення до своїх обов'язків, що може бути корисним в умовах, коли потрібна чітка та злагоджена робота.</p> <p>Точність та акуратність: вони ретельно виконують свою роботу, не допускаючи помилок. Це може бути важливо в умовах, коли від деталей залежить життя людей.</p> <p>Сила волі та самодисципліна: вони вміють ставити перед собою цілі та досягати їх, незважаючи на труднощі.</p> <p>Надійність та пунктуальність: вони завжди тримають слово, на них можна покластися. Це може бути важливо для команди та для інших людей, які потребують допомоги.</p>	<p>Ригідність та зацикленість на деталях: такі люди можуть бути надмірно консервативними та негнучкими. Це може заважати їм адаптуватися до мінливих обставин воєнного часу.</p> <p>Складність у прийнятті рішень: можуть довго обмірковувати всі можливі варіанти, що може заважати їм вчасно реагувати на події.</p> <p>Схильність до самокритики: часто ставлять до себе завищені вимоги, що може призвести до емоційного виснаження.</p> <p>Нетерпимість до чужих помилок: можуть бути надмірно критичними до інших, що може призвести до конфліктів.</p>
Тривожний	<p>Характеризується схильністю до надмірного занепокоєння та страху. Ці люди постійно очікують на неприємності, їм складно розслабитися та переключатися на інші події життя. Вони також спонукають інших бути більш уважними і зосередженими, більше дбати про дотримання правил і процедур.</p>	<p>Сильне загострення тривоги та страху: В умовах небезпеки та невизначеності можуть відчувати панічні атаки, нав'язливі думки та інші симптоми тривожного розладу.</p> <p>Складність у концентрації уваги, що може призвести до проблем у виконанні завдань в екстремальних ситуаціях в роботі та навчанні.</p> <p>Фізичні симптоми: тривога може проявлятися такими фізичними симптомами: м'язова напруга, порушення сну, головний біль, нудота та інші.</p>
Емотивний	<p>Глибока емпатія та співчуття: такі люди чутливі до потреб інших, що може зробити їх цінними членами команд, які допомагають постраждалим.</p> <p>Творчість та уява: такі люди мають багатий внутрішній світ, що може допомогти їм знаходити нестандартні рішення проблем.</p> <p>Вміння налагоджувати контакт з людьми: вони легко заводять знайомства та вміють</p>	<p>Підвищена емоційність та мінливість настрою: ці люди можуть бурхливо реагувати на події, що може призвести до необдуманих рішень – в умовах воєнного часу це особливо небезпечно.</p> <p>Вразливість та ранимість: можуть гостро реагувати на критику та невдачі. Це може заважати їм справлятися з труднощами воєнного часу.</p>

	<p>співпереживати. Це може бути корисно для організації та координації дій.</p> <p>Ентузіазм та щирість: вони вміють надихати інших своїм емоційним зарядом.</p>	<p>Складність у концентрації уваги: вони можуть відволікатися на сторонні фактори, що може заважати їм доводити справи до кінця.</p> <p>Схильність до самозвинувачення: вони можуть звинувачувати себе у своїх помилках та невдачах, що може призвести до емоційного виснаження.</p>
Демонстраційний	<p>Здатність переключити увагу інших на себе, на виконання інших («компенсаторних») завдань.</p> <p>Активність та ініціативність: ці люди не схильні ховатися від небезпеки, прагнуть бути в центрі уваги, навіть у складних обставинах. Вони можуть ризикувати життям, щоб здійснити героїчний вчинок і здобути славу.</p> <p>Їх жага до визнання та уваги може спонукати їх до активних дій: Вони можуть вступити до лав Збройних сил або інших волонтерських формувань, щоб здобути славу та повагу за свою хоробрість; можуть організувати та брати участь у мітингах, протестах, благодійних акціях, щоб привернути увагу до себе та своїх ідей. Вони можуть використовувати соціальні мережі, щоб публікувати емоційні та патріотичні пости, збирати кошти, ділитися інформацією.</p>	<p>Використовувати ситуацію для отримання уваги: Люди цього типу можуть навмисно драматизувати свою поведінку, щоб привернути до себе увагу.</p> <p>Схильні ігнорувати правила та безпечні норми: такі особистості можуть ризикувати, щоб здаватися сміливими та незалежними.</p> <p>Можуть відчувати емоційну нестабільність, сильні емоційні коливання, їм складно справлятися з емоційним дискомфортом.</p> <p>Люди, які здатні до волонтерської діяльності, груп, зборів тощо, будуть робити найбільше реклами своїй роботі, що в волонтерській діяльності є великим плюсом.</p> <p>Але також через схильність до егоцентризму та інтриг та, можуть піти на корупцію й погіршити стан діяльності</p>
Екзальтований	<p>Ентузіазм та щирість: ці люди вміють надихати інших своїм емоційним зарядом. Це може бути корисно для організації та координації дій, підтримки бойового духу.</p> <p>Творчість та уява: мають багатий внутрішній світ, що може допомогти їм знаходити нестандартні рішення проблем.</p>	<p>Підвищена емоційність та мінливість настрою: можуть бурхливо реагувати на події, що може призвести до прийняття необдуманих рішень. В умовах воєнного часу це може бути особливо небезпечно.</p> <p>Вразливість та ранимість: ці люди можуть гостро реагувати на критику та невдачі. Це може</p>

Продовження таблиці 2

Екзальтований	Вміння налагоджувати контакт з людьми: легко заводять знайомства та вміють співпереживати. Це може бути корисно для волонтерської діяльності, допомоги постраждалим. Стійкість та відданість своїй справі: не здаються перед труднощами, вони вірять у свої сили та йдуть до кінця.	заважати їм справлятися з труднощами воєнного часу. Складність у концентрації уваги: можуть відволікатися на сторонні фактори, що може заважати їм доводити справи до кінця. Схильність до ризикованих вчинків: можуть не завжди зважувати всі ризики, що може призвести до небезпечних ситуацій.
---------------	---	---

Дослідженнями встановлено, що серед осіб, які готові повернутися наразі додому, депресію виявлено у 43,0% та з тих, хто не готовий повертатися, – у 79,0%. За даними тесту Спілбергера-Ханіна, у 53,0% осіб низький рівень тривоги, 45,0% – середній, у 2,0% – високий. Високий рівень тривожності виявлено у 35,0% холериків, 48,0% сангвініків, 17,0% флегматиків. Середній або високий рівень тривожності має подібні прояви у жінок (46,0%) та чоловіків (42,0%). У 20%–30% випадків в умовах воєнного часу розвивається ПТСР, на відміну від випадків після важкого стресу в мирний час (ПТСР поширюється у 0,5–1,2%). В описаних характерологічних проявах повідним чинником є *індивідуальна ідентичність*, яка базується переважно на відчуттях та емоціях власного життєвого досвіду. На противагу, потужним предиктором соціальної опірності в часи війни виявилась *колективна ідентичність* нашого народу, яка «формується на груповому рівні завдяки соціальній взаємодії та конструюється уявленнями про минуле (історичний досвід спільноти), теперішнє (сучасне буття спільноти) та бажане майбутнє» (О.Резнік)²⁹. Дослідник зазначає: «Незважаючи на трагічність та драматизм подій, соціологічні опитування фіксують парадоксальне моральне піднесення та громадянську зрілість українців. Ці суттєві зрушення доповнюються відчутним зниженням регіональних відмінностей стосовно ставлення до історичних та геополітичних орієнтацій». Адже досвід успішних дій та усвідомлення можливості впливати на своє життя і своє майбутнє викликає потребу належати до успішної спільноти і щоденно знати про цю належність. Важливим є і те, що прагнення до колективної

²⁹ Резнік О. Колективна ідентичність за умов війни: від комплексу меншовартості до нації переможців. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identichnist-za-umov-viyni-vid-kompleksu-menshovartosti-do-natsii-peremozhtsiv> (дата звернення : 14.10.2024)

ідентичності поєднується з вірою в перемогу та вірою Президенту, і ця віра поширилася також на всі соціально-демографічні групи рівномірно, без особливих відмінностей за віком, рівнем освіти, матеріальним становищем, чи статтю. З цього можемо зробити висновки, що в досягненні особистісних життєвих завдань індивідуального короткочасного значення більший вплив мають особистісні риси, акцентуації та характеристики (табл. 1). У ситуації загальнонаціональної катастрофи та боротьби за життєві перспективи на перший план виступає чинник колективної ідентичності й розуміння цілей спільного успіху. Такі ж принципові підходи можемо застосовувати й у процесі професійного навчання: врахування індивідуальних якостей та побудови суспільного образу професійної успішності.

Індивідуально-типологічні характеристики й особливості здобувачів освіти мають суттєвий вплив і на вибір професії, і на процес професійного самовизначення й становлення, а в однакових умовах професійної діяльності, люди з різними акцентуаціями будуть проявляти різні поведінкові моделі та якість виконання роботи. Врахування цих особливостей у процесі професійної підготовки сприятиме інтеграції особистісно-орієнтованого й професійно-орієнтованого підходів у навчанні та формуванню певної аксіосфери суб'єкта.

Водночас, дослідники зазначають, що вимоги, цінності й смисли професії також впливають на певну стабілізацію акцентуацій, формування характеру й становлення особистісних рис здобувача освіти, тому ці взаємоузгоджені процеси важливо розпізнавати й корегувати, адже тут йдеться не тільки про вибір сфери професійної реалізації, а про вибір способу життя й особистісного самовираження. Деякі акцентуації характеру можуть бути детермінантами високих професійних досягнень, або стати основою для сильних сторін особистості. Навіть в умовах інших особистісних чинників вибору професії, наявність певних акцентуацій може вплинути на сферу зайнятості (наприклад, демонстративна акцентуація у фахівця з банківської справи допоможе займатися публічною діяльністю у сфері регулювання в галузі, екзальтована акцентуація – знадобиться у наглядовій раді з питань дотримання вимог толерантності тощо). Тобто, в процесі виконання певної діяльності акцентуації характеру можуть набувати професійних аспектів і визначати якість професійного виконання і майстерності. При цьому важливо, щоб уже на етапі професійної підготовки здобувач мав змогу виявити свої особистісні риси та їх динаміку й відповідно керувати процесами їх розвитку й реалізації.

Ситуація з ціннісними орієнтаціями в системі праці та професійної аксіосфери загострюється у кризові часи та особливо щодо молоді^{30;31}. Зокрема, у дослідженнях О. Балакіревої, Д. Дмитрука, Р. Левіна, А. Ноура висвітлено, що в часи змін (особливо, воєнного часу) поглиблюється розрив між офіційною ідеологією праці та визначенням цінності праці для населення. Водночас, зберігається ціннісне ставлення до освіти загалом – майже 92% українців вважають, що необхідно мати добру освіту, вона має самоцінність адже заснована на гуманістичному світогляді, як умови сталості, справедливості та гармонійного співіснування людей. Також відзначається зв'язок між очікуваними результатами освіти і можливостей реалізації своєї праці: майже 33% опитаних планують працювати за спеціальністю, 11% – не мають таких намірів, решта – працюють за іншими спеціальностями, або отримують нові. Для отримання робочого місця і працевлаштування випускники професійного навчання переважно розраховують тільки на себе (близько 30%), на допомогу закладів освіти – 5%, на службу зайнятості – 2%. Працю як базову ціннісну категорію сприймають 56% усього населення, 90% безробітних, 96% самозайнятих, 97% найманих працівників. Водночас в Україні найнижчий рівень задоволення роботою, матеріальним становищем та життям взагалі, порівняно з іншими країнами ЄС³².

Домінуючою критеріальною характеристикою роботи в масовій свідомості виступає оплата праці, яка залишається пріоритетною цінністю в пошуку і виборі роботи. За даними моніторингу Інституту соціології НАН України, серед основних проблем щодо працевлаштування: близько 40% працюючих не можуть знайти роботу, яка б відповідала їхнім запитам, третина – не має можливості працювати з повною віддачею та отримувати пристойний дохід; неможливість мати гідну роботу з гідною оплатою праці призводить до неспроможності працівникові задовольнити навіть свої та членів своїх сімей першочергові потреби. «Малозабезпеченість (низькі доходи) значної частини працюючого населення є основним чинником незадовільного самопочуття, низької оцінки власного стилю життя, патерналістських настроїв і негативних очікувань щодо можливих змін

---

³⁰ Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Війна в Україні : сприйняття населенням та її вплив на якість життя. *Український соціум*. 2022. № 1 (80). С. 116–122. DOI: 10.15407/socium2022.01.116

³¹ Балакірева О.М., Левін Р.Я., Ноур А.М. Цінності освіти і праці як передумови сталого розвитку українського суспільства. *Український соціум*. 2012. № 3. С. 7–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2012_3_3. (дата звернення : 14.10.2024)

³² Там само.

у життєдіяльності та добробуті. У цьому зв'язку моніторинг намірів населення у сфері праці демонструє незначне зменшення прагнення до потенційної економічно-трудової активності», зниження ініціативності та зростання стратегії очікування «кращих часів»³³.

Таким чином, перед освітою (зокрема, вищою і професійною) постають складні завдання впливу на цінності творчої праці й трудової ініціативності, формування системи професійних цінностей та економічної компетентності майбутнього фахівця, сприяння розвитку і становленню його особистісної та професійної аксіосфери. Сучасна вища освіта й підготовка конкурентоспроможних фахівців є однією найважливіших умов господарського та соціального зростання суспільства. Освіта виконує соціальні та економічні функції, серед них – забезпечення розвитку інтелектуального потенціалу країни, сприяння якості життя населення, вдосконалення територіальної організації продуктивних сил з урахуванням економічних, соціально-психологічних, господарсько-історичних та культурних традицій кожного регіону. Результати освітньої діяльності втілюються у нових технологіях і методах організації праці, створюють основу для підвищення її продуктивності.

З огляду на вищевказане, опираючись на методологічні засади педагогічної аксіології, можемо стверджувати, що саме через дидактичні інструменти й педагогічні заходи ми можемо впливати на формування та розвиток професійної аксіосфери здобувача освіти – майбутнього фахівця з метою його ефективної професійної самореалізації. Використання аксіологічного підходу в процесі професійного навчання забезпечує реалізацію педагогічної установки на досягнення гуманістичних цілей щодо ціннісного ставлення до індивідуальності кожного здобувача освіти, виявлення його навчальної та професійної мотивації, розуміння та впевненості у власних можливостях навчальних досягнень, в усвідомленні персональної та соціальної/суспільної самоцінності.

Особливу роль для здійснення цього завдання можуть виконати університети. За даними соціологічних опитувань наші співвітчизники віддають свою довіру саме університетам, порівняно з іншими соціальними інститутами (понад 53%)³⁴, при цьому важливо, що загальний рівень довіри до університетів знизився, порівняно з 2017 роком (з 59%). Однак, і тепер, у воєнні часи, університети залишаються провідником поступу, оскільки їх діяльність пов'язана

---

³³ Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Війна в Україні : сприйняття населенням та її вплив на якість життя. *Український соціум*. 2022. № 1 (80). С. 116–122. DOI: 10.15407/socium2022.01.116

³⁴ World Values Survey. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> (accessed October 14, 2024).

із конструюванням образу майбутнього на різних рівнях: і на особистісному персоналізованому рівні окремих здобувачів, і на найвищих рівнях розробки стратегій розвитку.

3. Методологічні підходи до формування професійної аксіосфери у фаховому навчанні

Здобуття вищої освіти в університеті в умовах суспільних трансформацій збільшує цінність професійних та гуманітарних знань, оскільки усталена знаннява система є інструментом формування професійної компетентності, світогляду й моделі пізнання людиною світу, засобом самодослідження й саморозвитку для індивідуальних і суспільних цілей. Як інтегративне особистісне утворення, компетентність об'єднує в систему знання людини про суспільство і саму себе; вміння, навички поведінки в соціумі, ставлення, які проявляються в особистісних якостях людини, її мотивах, ціннісних орієнтаціях та дозволяють інтегрувати внутрішні й зовнішні ресурси для досягнення соціально-значущих цілей, розв'язання проблем міжособистісної взаємодії³⁵.

З урахуванням такого базового розуміння смислу аксіосфери вважаємо доцільним для формування системи ціннісних компонентів професійної аксіосфери застосування відповідних методологічних підходів, серед яких, зокрема: *системний, діяльнісно-праксеологічний, інтерактивний, аксіологічний, акмеологічний, структурно-функціональний, нарративний*. Вказані підходи реалізуються у ході контекстного навчання через систему компонентів навчального змісту і дидактичних завдань для виконання.

Універсальними для всієї системи знань про людину й суспільство та актуальними для нашого дослідження методолого-теоретичними підходами є *антропоцентричний* і *соціоцентричний*. Принцип *антропоцентризму* означає інтегроване поєднання у змісті діяльності соціальних вимог з індивідуальними життєвими орієнтирами особистості, «вибором себе» і самореалізацією. У контексті такого підходу здобувача освіти доцільно вважати суб'єктом саморозвитку, а процес навчання – як створення умов і надання допомоги для вільного самовизначення і самореалізації на кожному освітньо-віковому етапі. *Соціоцентричний підхід* полягає у тому, що ми розглядаємо освіту як соціокультурний феномен, формуємо здобувача, здатного оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського

---

³⁵ Зарубінська І.Б. Теоретико-методичні основи формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів економічного профілю : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. 13.00.04. Ін-т вищої освіти НАПН України. Київ, 2011. С. 10.

суспільства, орієнтуватися в реаліях соціокультурної динаміки, підготовленого до життя і праці у світі^{36; 37}. Серед часткових наукових підходів зазначимо такі:

– *Особистісно-орієнтований* підхід є пріоритетним для розвитку національної освіти³⁸. Він передбачає особистісну орієнтацію освіти, формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості; створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина, забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями, потребами на основі навчання протягом життя. Виконання цих завдань передбачає: переорієнтацію пріоритетів освіти з держави на особистість, забезпечення відповідності змісту та якості виховання актуальним проблемам та перспективам розвитку особистості, суспільства, держави; створення системи освіти нового покоління, що забезпечуватиме випереджувальний загально цивілізаційний розвиток людини, як представника покоління інформаційної епохи, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України.

– *Системний* підхід дозволяє розглядати формування професійних компетентностей як систему процесу фахової підготовки з урахуванням вимог професійного середовища, а зміст навчання як систему рівнів його формування відповідно до закономірностей розгортання у навчальному процесі змісту освітньої галузі.

– *Компетентнісний* підхід забезпечує вивчення та опис педагогічного процесу з точки зору проектування та формування комплексу професійно-значимих компетенцій студентів. Важливим у навчальній діяльності є дослідження структури й змісту компетентностей фахівця певної галузі, самопроектування й самоаналіз студентами динаміки розвитку власних компетентностей. Компетентнісний підхід полягає в розвитку та набутті студентами набору ключових компетентностей, які визначають успішну адаптацію у суспільстві та професійній спільноті (О. М. Пасько). У процесі фахової освіти компетентнісний підхід має інтегруватися із особливостями особистісно-соціально-діяльнісного підходу.

---

³⁶ Ковальчук Г.О. Технології навчання економічних дисциплін у системі неперервної освіти (теоретико-методичний аспект) : монографія. Київ : КНЕУ, 2014. 511 с.

³⁷ Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти : Стратегія. Реалізація. Результати : монографія. Київ : Грамота, 2005. 447 с.

³⁸ Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002.

– *Діяльнісно-праксеологічний* підхід характеризує змістове наповнення етапів навчання і полягає у визначенні особливостей діяльності суб'єктів щодо реалізації компетентностей у змодельованому функціональному просторі. При цьому термін «простір» може розглядатися як інформаційне поле, або як поле професійних взаємодій, як сукупність матеріальних ресурсів, як цільове поле змісту й розподілу відповідальностей у певному функціонально-єдиному соціальному кластері (Н. Галєєва, А. Линенко, О. Михайлова, Г. Петрова). Використовують три рівні реалізації праксеологічного підходу: 1) типологія дій і побудова категорій (понять), 2) унормування системи дій у конкретно-історичних соціокультурних контекстах, 3) рівень критики тенденцій, застосовуваних методів і технологій (Т. Котарбінський).

– *Акмеологічний* підхід розглядає освіту як проектно-орієнтовану творчу діяльність і сферу самоорганізації соціокультурного буття людини, що спрямована на самовдосконалення людини в середовищі, її розвиток, зростання від успіху до успіху, досягнення вершин на різних рівнях її зрілості, у творчості, самореалізації тощо. Завданнями сучасної педагогічної акмеології є озброєння суб'єктів освітнього процесу теорією і технологіями успішної реалізації творчого потенціалу людини в різних сферах діяльності, в тому числі і в обраній професії (О. Бочарова). Знання, компетентність, майстерність – це психічні, акмеологічні новоутвори у якостях учасників освітнього процесу, це свого роду «духовні продукти», створювані освітою. Педагогічна акмеологія, виявляє чинники професіоналізму та креативності як проявів само-удосконалення в професійній діяльності людини. Предметом акмеологічного підходу є цілісний і сталий розвиток майбутніх фахівців з інтегративним способом мислення, навичками самореалізації та адаптації (Т. Скуднова). Базовою категорією цього підходу є поняття «підтримуючі відносини», їх метою є перетворення внутрішнього світу студентів та розвиток їх квазіпрофесійної суб'єктності. Акмеологічний підхід висвітлює рольові характеристики, професійні позиції, індивідуальні риси у діяльності – людина тут виступає і як суб'єкт праці, і як особистість. Для реалізації цього студентам пропонуються вправи з характеристики професіограм, мотивів вибору професії та очікувань від роботи, планування «карти» успіхів, зіставлення професійних вимог та власної відповідності посаді; аналіз своїх обмежень.

– *Аксіологічний* підхід характеризує цінності як основу регуляції людської поведінки, навчальної та професійної діяльності, прийняття рішень. Аксіологічний аспект простежується у двох суміжних площинах: як ціннісно-сміслові поле, що об'єктивно задане вимогами професії і організоване освітнім простором; і як суб'єктивні смисли,

присвоєні майбутніми фахівцями (Г. Петрова). Окреслені особливості вимагають зберігати індивідуальність кожного, створювати можливості для розуміння смислів майбутньої професії, застосовувати технології, які будуть переконливі для можливості їх перенесення в будь-яку предметну область (праксеологічний підхід), а також – створювати емоційне переживання цінності власної освіти за рахунок інформаційних та діяльнісних «відкриттів» у навчанні й у самостійній діяльності (аксіологічний підхід)». Особливе значення мають суб'єкт-суб'єктні відносини в процесі навчання. Адже тільки через вишкіл особистісно-професійних смислів і саморефлексії студента, можна формувати його здатність працювати у вимірах соціоцентричної та особистісно-орієнтованої парадигми суспільства. У ході пізнавальної діяльності суб'єкт самостійно конструює нові знання, здійснює рефлексію щодо цього процесу, і цим забезпечує засвоєння нових способів діяльності і відповідних їм здібностей, розвинутих на основі нового досвіду. Пізнати предмет не значить зняти з нього копію, це означає впливати на нього з тим, щоб перетворити його і виявити механізм його виникнення. При цьому нове поняття відкривається структурою змісту і способом його конструювання – так виробляється інваріант, придатний для будь-якого поняття з різних галузей знань.

– *Нарративний* підхід надає можливості екстерналізувати уявлення студента про специфіку професійного становлення і саморозвитку в ході навчання³⁹. Мета нарративних практик – створити простір для розвитку різноманітних (альтернативних) бажаних історій для того, щоб людина почувала себе здатною впливати на власне життя, бути автором історії свого становлення та її реалізації, із залученням своїх значимих людей у спільноту підтримки і турботи. Основоположники цього підходу Майкл Уайт і Девід Епстон вважають, що т.зв. «об'єктивна реальність» непізнавана безпосередньо. В нашому житті й культурі співіснують різні описи реальності. Вони не істинні чи хибні, а певною мірою узгоджені та правдоподібні. Вони відкривають людям можливості реалізувати бажаний спосіб життя. Тому необхідно враховувати соціальний, культурний та історичний контекст, в якому породжується знання. Життя кожної людини поліісторичне. З нього можна конструювати історії, альтернативні домінуючій, і виявити з них привабливі для особистісно-професійної самореалізації здобувача освіти. В такому підході викладач не може знати, що таке «правильний» розвиток для даної особи, він не знає, в якому напрямку студенту краще рухатися в житті, самореалізуватися. Позиція викладача, як наставника, коуча –

---

³⁹ Ковальчук Г.О. Технології навчання економічних дисциплін у системі неперервної освіти (теоретико-методичний аспект) : монографія. Київ : КНЕУ, 2014. 511 с.

децентрована. Він не нав'язує своєї позиції, а пропонує можливі напрямки розвитку для вибору цікавих і перспективних. В центрі уваги – особа студента, його цінності, знання, досвід, вміння.

– *Продуктивний* підхід – передбачає заходи для забезпечення якості навчання, формування стійких конкурентних переваг, що є основою для випереджаючої професійної підготовки й персональної якості випускників, їх здатності до самостійного виходу на ринок праці та соціального партнерства.

– *Інтегративний* підхід уможливорює об'єднання знань учнів на основі сутнісних зв'язків, набутих у формальному навчанні з результатами в інформальній освіті, узагальнення знань із загальнонаукових галузей та індивідуального практичного досвіду.

– *Інтерактивний* підхід має на меті забезпечення умов розвитку здатності до активної взаємодії суб'єктів навчання, моделювання й аналізу ситуацій, використання імітаційних методів навчання.

– *Контекстне навчання* реалізується через організацію навчальної діяльності із розв'язанням квазіпрофесійних завдань, через послідовне моделювання предметного та соціального змісту професійної діяльності.

На основі проведеного дослідження, можемо стверджувати, що проблема освоєння професії в процесі навчання та формування професійної аксіосфери є міждисциплінарною і знаходиться на стику кількох галузей гуманітаристики: соціальної філософії, феноменології, соціальної психології, загальної та професійної дидактики, а також враховує запити ринку праці.

Поняття «*професія*» являє собою рід трудової діяльності людини, яка володіє комплексом спеціальних знань і практичних умінь. Це вид трудової діяльності, що виник у результаті суспільного розподілу праці і вимагає для її виконання відповідних здібностей, теоретичних знань і навичок. Дослідники характеризують поняття «професія» (фах) у значенні відокремлений («окреслений») у рамках суспільного поділу праці комплекс дій, що вимагає відповідної освіти. У контексті нашого дослідження важливий аспект професії – вираження себе, проголошення свого місця у взаємодії у спільноті. Етимологічно – від лат. «*professio*» означає «*вияв; офіційне оголошення, заява; офіційно зазначене заняття, професія*» пов'язане з дієсловом *profiteor* «*відкрито заявляю, оголошую; називаю своєю спеціальністю*», утвореним за допомогою префікса *pro-* «(у)перед» від дієслова *fateor* «*визнаю; висловлюю*», пов'язаного з *fātī* «*говорити*», спорідненими з грецьк. φημί «*говорю*»⁴⁰].

---

⁴⁰ Професія. Горох – українські словники. *Горох*. URL: <https://goroh.pp.ua> > професія (дата звернення : 14.10.2024).

Підготовка до професії здійснюється за допомогою переважно психологічних, соціальних та дидактичних інструментів. До останніх віднесемо зміст, форми й методи професійно- та особистісно орієнтованого навчання, дидактичні матеріали у різних видах їх використання, цифрові ресурси, соціальні медіа, засоби обробки, передачі та представлення навчально-значимої інформації. До психологічних інструментів, на нашу думку, відносяться такі: необхідність врахування індивідуально-типологічних здібностей і задатків; розвиток самоідентичності, яка є чинником персональної та професійної ефективності; діагностування та розвиток мотивацій та ціннісно-смыслового світу людини; виявлення контр продуктивних ціннісних орієнтацій характеру (за типологією Е. Фромма).

Формування професійної аксіосфери безпосередньо корелює з соціальною компетентністю та підприємницькою компетентністю (зокрема, здатністю до самозайнятості). Соціальна компетентність являє собою «здатність встановлювати певну соціальну взаємодію з урахуванням позицій інших особистостей, що спрямована на співпрацю, роботу в команді, прояв комунікативних навичок, вміння приймати рішення, усвідомлювати власні потреби і цілі, визначати особистісні ролі в суспільстві»⁴¹. Високий рівень соціальної компетентності дає змогу людині не тільки успішно реалізуватися в професійній діяльності, а також чинити вплив на спільноту, на суспільні процеси, для забезпечення їх стабільності. Феномен соціальної компетентності проявляється у різних сферах діяльності людини (соціальної, навчальної, професійної тощо) і по своїй суті є інтегративною характеристикою особистості, сукупністю соціальних знань і вмінь, переживань, ціннісних орієнтацій, переконань, що сприяють активній взаємодії із суспільством, налагодженню контактів з різними групами та особами, участі у соціально значущих проєктах, продуктивному виконанню різних соціальних ролей» (І.Б. Зарубінська)⁴². Розвинута соціальна компетентність визначає суспільний статус особистості, що впливає на успішність чи неуспішність у професійній діяльності. Соціальна компетентність включає: здатність до ефективної взаємодії і конструктивного спілкування; співробітництво (уміння надавати

---

⁴¹ Лукацька Я.С. Аналіз поняття «соціальна компетентність особистості» в українських та зарубіжних наукових працях. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ». Педагогічні науки.* 2021. № 1 (21). С. 49–53. DOI: 10.32342/2522-4115-2021-1-21-6

⁴² Зарубінська І.Б. Теоретико-методичні основи формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів економічного профілю : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Ін-т вищої освіти НАПН України. Київ, 2011. 39 с. С. 10.

підтримку, сприяти, забезпечувати спільну роботу, встановлювати стосунки, організувати групові обговорення); вплив на спільноту (забезпечувати обмін знаннями для прийняття спільних рішень, спрямовувати енергію групи на досягнення спільних цілей, відповідати на запити інших) тощо.

Соціальна компетентність узгоджується з економічними навичками для молодих працівників у сфері економіки та бізнесу: вміння зрозуміти загальний зміст роботи і визначити в ньому своє місце, здатність співпрацювати з іншими, вміння планувати свою роботу, розвивати впевненість у собі, ініціативність, здатність навчатися за власною ініціативою відповідно до своїх здібностей, вміння розбиратися в організації та функціонуванні соціальних структур.

Соціальна компетентність є одним із вагомих чинників розвитку професійно значимих цінностей здобувачів освіти. Наступним етапом формування фахової аксіосфери є надання студентам розуміння суспільного значення своєї праці⁴³. Адже діяльність кожної людини, а особливо у сфері економіки та бізнесу, має громадський характер і впливає на процеси функціонування суспільства. Особливо це важливо для нашої країни сьогодні в кризових умовах, коли ми намагаємося зберегти традиції господарювання та ресурси для економічного відновлення. У цьому ракурсі, ми відштовхуємося від розуміння того, що система професійних цінностей, які детермінують мотивовану поведінку майбутнього працівника, складається з кількох найважливіших компонентів та значимих аспектів, а сама модель повинна включати цінності, домінуючі стилі поведінки, прагнення до значимих цілей, сприйняття суспільної структури, рольові очікування (очікувані реакції інших на поведінку людини), здатність до ініціативи (бажання братися за роботу для досягнення мети і підвищення якості праці), готовність до особистої участі у вирішенні проблем. Для цього також важливо виявити, як працівник визначає для себе ключові поняття своєї роботи, який вплив на його поведінку здійснює суспільна структура, в якій він живе та працює, спільні з іншими людьми цінності, очікування й способи сприйняття вимог середовища (Дж. Равен). Для цього також потрібно культивувати у фахівців почуття впевненості й відповідальності, дух колективізму та почуття гордості за свою «роботу» (місце зайнятості). Відданість людини має

---

⁴³ Ковальчук Г.О. Технології навчання економічних дисциплін у системі неперервної освіти (теоретико-методичний аспект) : монографія. Київ : КНЕУ, 2014. 511 с. Ковальчук Г.О., Баніт Ю.С. Від власної справи до спільних соціальних проєктів : психолого-педагогічні предиктори локального соціально-економічного розвитку. *Наукові праці МАУП: Психологія*. № 4(61), 2023. С. 16–21. DOI: 10.32689/maup.psych.2023.4

природний емоційний характер. Мотивацією нового покоління є моральне задоволення від праці, зацікавленість у результатах і нова система цінностей. Тому необхідна мобілізація енергії всіх на розвиток робочих колективів в областях, які мають вирішальне значення для успіху професійної діяльності, розвиток внутрішніх відносин у групах та ефективних зв'язків із зовнішнім світом⁴⁴.

Сьогодні ключ до успіху – це люди. Тому важливо бути фахівцем по роботі з людьми: вміти формувати взаємовідносини з підлеглими, клієнтами, з іншими фірмами – партнерами і конкурентами, вміти приймати рішення у складних ситуаціях, ясно і доступно висловлювати свої думки. Неможливо довго мати успіх, використовуючи людей як прості механізми, адже ефективність виробництва, висока продуктивність і зниження собівартості тісно пов'язані з особистісною якістю виконання, гнучкістю розуму та відношенням людини до роботи⁴⁵.

На противагу, в сучасному бізнес-середовищі т.зв. «західного» (корпоративного) типу часто побутує думка, що праця робітника повинна мати процесну (звітну) самоцінність⁴⁶ [28]. Це більш характерно для надміру регульованих видів діяльності, де працівник жорстко зв'язаний параметрами робочого часу та стандартами виконання. Незалежно від свого профілю (насамперед це великі «закриті» виробництва, підприємства-гіганти і транснаціональні корпорації), діяльність таких компаній строго регламентована: існують певні правила і їх зобов'язані виконувати усі. Кожен працівник має посадову інструкцію, детальний опис обов'язків, знає політику компанії, яку підписує при вступі на роботу. Важливим елементом життя такого підприємства є культ відданості кожного співробітника своїй роботі. У такій жорсткій корпоративній системі працівник перетворюється на «гвинтик» у складному механізмі й часто втрачає свою індивідуальність. Натомість розвивається мотивація участі та конкуренції за символи успіху: працівник не бачить кінцевих результатів власної праці та її важливості для споживача, тому набувають значимості проміжні, опосередковані сигнали успішності – посада, рівень оплати, додаткові винагороди, доступ до елітарних груп тощо. У такій системі увага працівників спрямована не на тих, хто програв, а на тих, хто виграв, і вони, замість нагороди, пожинають

---

⁴⁴ Ковальчук Г.О. Технології навчання економічних дисциплін у системі неперервної освіти (теоретико-методичний аспект) : монографія. Київ : КНЕУ, 2014. 511 с.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін : навчальний посібник / Г. О. Ковальчук, Н. Ю. Бутенко, М. В. Артюшина та ін. ; за ред. Г. О. Ковальчук. Київ : КНЕУ, 2006. 320 с.

ворожнечу і задрість. У західних організаціях діє негласне правило: в тут немає особистостей, є тільки посади й позиції; кожен працівник на своїй посаді повинен наполегливо працювати на благо компанії, сприяти збільшенню її доходу. Зрозуміло, що такий «робото подібний» підхід викликає культурний шок більшості висококваліфікованих працівників і не зовсім відповідає традиціям сучасного господарювання в Україні та нинішнім гуманістичним установкам розвитку соціально-орієнтованої ринкової економіки початку ХХІ століття. В підприємницьких економіках, які забезпечили вихід із криз у багатьох країнах Заходу та Південно-Східної Азії у 60–70 рр. ХХ ст. і яка бачиться привабливою для України сьогодні, праця стає визнаною тільки, якщо її результатом є створена цінність для інших людей, для громади, для майбутнього прогресу й для саморозвитку працівника⁴⁷.

Реалізація соціальної компетентності в ракурсі впливу на формування професійної аксіосфери ефективно здійснюється через різноманітні форми продуктивної соціальної взаємодії, зокрема, спільні соціальні заходи через розроблення спільних (групових) соціальних проєктів локальної значимості, що надає можливість досліджувати свої інтереси та обирати професійні стратегії, наблизитись до професійних перспектив. До таких ми відносимо: тематичні тренінги, тематичні тижні (професійної освіти й навичок, економіки та підприємливості, ментального здоров'я тощо), майстер-класи, молодіжні клуби, тематичні презентації, соціально-культурні заходи для молоді тощо⁴⁸. Важливо зазначити, що в нашій країні ще не достатньо поширена практика соціального підприємництва. Зокрема, за даним соціологічних досліджень, у кризових умовах 2020-2021 рр. у спільних соціальних заходах брали участь всього близько 2,3% наших співвітчизників, для порівняння – у близьких до нас країнах Європи – понад 5%. В період воєнного часу 2022–2023 рр. до соціальних заходів (у т.ч. волонтерства) долучилися понад 54% української молоді⁴⁹. Волонтерська діяльність означає для її учасників вираження своєї

---

⁴⁷ Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін : навчальний посібник / Г. О. Ковальчук, Н. Ю. Бутенко, М. В. Артюшина та ін. ; за ред. Г. О. Ковальчук. Київ : КНЕУ, 2006. 320 с.

⁴⁸ Ковальчук Г.О., Баніт Ю.С. Від власної справи до спільних соціальних проєктів : психолого-педагогічні предиктори локального соціально-економічного розвитку. *Наукові праці МАУП: Психологія*. № 4(61), 2023. С. 16–21. DOI: 10.32689/maup.psych.2023.4

⁴⁹ Марчук А., Лобода В., Іваніса В. Волонтерська діяльність як засіб самовизначення й самореалізації молоді. *Соціально-економічні відносини в цифровому суспільстві*. Том 2(48), 2023. С. 104–116. DOI: 10.55643/ser.2.48.2023.502

доброї волі, вибір способів самореалізації, внесок у допомогу армії, підтримки біженців, безкорисливу командну діяльність для розвитку своєї спільноти. Дослідники характеризують волонтерську діяльність як одну з найефективніших форм соціальної активності й набуття досвіду просоціальної поведінки, що передбачає критичне ставлення до дійсності, до подій в країні та світі, прагнення до самостійної участі в житті суспільства, до реалізації соціальних потреб та інтересів (А. Марчук, В. Лобода, В. Іваниса, Є. Мануйлов, А. Вовк, І. Коломієць, М. Сірик, Т. Лазебна та ін.)⁵⁰.

На основі проведеного дослідження можемо констатувати, що питанням формування професійної аксіосфери приділяється недостатньо уваги у процесі професійної освіти й наукових пошуків. А для самостійного її розвитку студент – як майбутній фахівець не володіє достатніми знаннями та стимулами. Основним чинником професійного розвитку на даний час є матеріальний (фактор доходу), тому багато молодих фахівців мають установки на здобуття ситуативно-значимих кваліфікацій без довгострокового планування.

У формуванні професійної аксіосфери можемо вирізнити принаймні два підходи: *функціональний*, в основі якого меркантилістичні установки (робота – оплата), та *особистісно-гуманістичний*, в основі якого установки на самоцінність людського буття в соціумі та реалізацію суспільних стратегій, що відповідає наростаючим тенденціям постмодернізму. Штучне розмежування в реалізації цих підходів призводять до відокремлення праці від її носія – людини – працівника – професіонала. В таких умовах домінування ринкових орієнтацій у професійних відносинах та трудової невизначеності (неможливості реалізувати творчу продуктивну працездатність) збільшується емоційне та професійне вигорання діючих працівників, порушується баланс «робота – приватне життя – відновлення працездатності», знижується включеність в актуальний робочий процес, який стає механістичним і функціонально-раціональним. Зрештою, це також стає чинником зменшення інтересу до професійної зайнятості, яка на даний час є найнижчою в Європі та невпинно знижується щороку без врахування безробіття. На даний час університети (заклади, що надають професійну освіту) знаходяться в диспаратеті з установами забезпечення зайнятості, які реалізують ситуативні потреби працівників без особливих стратегій.

---

⁵⁰ Марчук А., Лобода В., Іваниса В. Волонтерська діяльність як засіб самовизначення й самореалізації молоді. *Соціально-економічні відносини в цифровому суспільстві*. Том 2(48), 2023. С. 104–116. DOI: 10.55643/ser.2.48.2023.502

Формування професійної аксіосфери має починатися з ідеї соціальної значимості професії, певного її соціального образу та місця у професійній галузі чи спільноті. Образ професії – це образ способу самовираження та суспільної діяльності суб'єкта, його внесок у суспільний розвиток, що обґрунтовує його власні прагнення, дозволяє бачити панораму професії, наповнювати її уявленнями, які виходять за межі сенсорного досвіду взаємодії з середовищем. Саме образ професійного майбутнього детермінує смисли й моделі соціальної поведінки та спільнот людей як носіїв професії. Для віднесення здобувача професії до соціально-професійного об'єднання має бути сформована й усвідомлена система ціннісних характеристик і духовних принципів, які визначають прийнятні умови, образ життя і реалізації у професії, способи їх реального (об'єктивного) втілення. Професії немає без мети, яку людина прагне реалізувати для себе в рамках певного наративного простору. Відповідно, й професійна ідея має бути внутрішньо породжена, а сама професійна підготовка – персоналізована. Це забезпечує оптимістичний ентузіазм та включеність здобувача освіти/професії, його участь у професійному смислоутворенні в спільноті. Такий підхід семантизації професійного образу є тригером для розкриття і розвитку наступних соціально-значимих психологічних процесів: самоактуалізації, самоідентифікації, самовираження тощо. Початок для формування професійної аксіосфери оптимально здійснюється безпосередньо в період і в процесі освіти та професійної підготовки. З цієї точки зору здобуття вищої освіти – це є здобуття професії та формування студента як активного діяльнісного продуктивного учасника соціальних / суспільних відносин. Ресурси закладів вищої освіти для формування професійної аксіосфери підкріплюються досить високим рівнем довіри до університетів (51,8%, проти 11,2% – повної недовіри) за даними соціологічних досліджень⁵¹. Можемо припустити, що ця довіра населення базується на сподіваннях про те, що університет сприятиме виявленню і розвитку особистісного потенціалу здобувачів освіти, створенню інтелектуальних і пізнавальних ресурсів для конструювання власного професійного світу майбутніх фахівця.

Сучасна вища та професійна освіта є суттєвим чинником соціально-економічного розвитку суспільства, забезпечення соціальної згуртованості та підвищення конкурентоспроможності громадян в економіці

---

⁵¹ Теоретико-методологічні засади інтеграції змісту гуманітарної освіти у вищих навчальних закладах негуманітарного профілю : монографія / Г. В. Онкович та ін.; за заг. ред. Г. В. Онкович. Київ : Педагогічна думка, 2012. 336 с.; World Values Survey. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> (accessed October 14, 2024).

знань у європейському просторі, запобігання всіх видів ізоляції та дискримінації, сприяння розвитку демократичної культури. Система якісної освіти ґрунтується на принципах спільної відповідальності, солідарності та цілісності, з урахуванням суб'єктних позицій з точки зору змісту, структури та участі усіх зацікавлених сторін. Вища освіта виконує соціально-селективну роль в суспільстві, сприяє створенню соціальних фільтрів, виступає активним інноваційним суб'єктом економіки, проявляє потреби та обумовлює розвиток людського капіталу, забезпечує його соціальну мобільність, впливає на соціокультурну динаміку суспільства та сприяє активній та професійно-значимій самореалізації молоді. Для цього в рамках змісту всіх навчальних дисциплін наявні дидактичні елементи практичної спрямованості (задачі, кейси, вправи, тренінги, рольові ігри, симуляції, практикуми тощо). Завдання полягає в тому, щоб допомогти студенту/здобувачу освіти уявити й сконструювати свою майбутню професійну діяльність ще на етапі навчання. Це може бути цифрова платформа, або тренінг «Моя віртуальна професія», «Мій цифровий офіс» та ін. Це також відповідає концепції ймовірнісної теорії сенсів і смислової архітектури особистості про те, що все життя людини образне і семантичне, тому для ефективного самоуправління й життєвої реалізації необхідно своєчасно навчитися уявляти (створювати образи) і проговорювати моделі значимих ситуацій і подій. Такий підхід узгоджується із концепціями генеративної (трансформаційної) лінгвістики Ноама Хомскі (*Avram Noam Chomsky*), трансформаційної дидактики і трансферу знань⁵².

ВИСНОВКИ

За результатами власного дослідження можемо зробити висновок, що в сучасний період суспільних трансформацій, незважаючи на всі труднощі, університети могли б зробити чимало щоб сприяти студентам формуванню їх професійної аксіосфери, професійної

---

⁵² Теоретико-методологічні засади інтеграції змісту гуманітарної освіти у вищих навчальних закладах негуманітарного профілю : монографія / Г. В. Онкович та ін.; за заг. ред. Г. В. Онкович. Київ : Педагогічна думка, 2012. 336 с. ; Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу та США : монографія / А. П. Джурило, О. З. Глушко, О. І. Локшина та ін. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 192 с. ; Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін : навчальний посібник / Г. О. Ковальчук, Н. Ю. Бутенко, М. В. Артюшина та ін. ; за ред. Г. О. Ковальчук. Київ : КНЕУ, 2006. 320 с. ; Chomsky N. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1965. 258 p. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/AD0616323.pdf> (accessed October 14, 2024).

самореалізації та кар'єрному старту в умовах війни. Це допоможе генерації молодого покоління фахівців, здатних відбудувати країну післявоєнного часу. Університети могли б налагодити співпрацю з роботодавцями для створення програм стажування й працевлаштування, організації консультацій і тренінгів з профорієнтації та кар'єрного розвитку з урахуванням воєнного часу. Університети могли б налагодити співпрацю з роботодавцями для створення спеціальної програми стажування та працевлаштування студентів, організації консультацій і тренінгів з профорієнтації та кар'єрного розвитку з урахуванням воєнного часу. Така взаємодія усіх суб'єктів локального соціально-професійного середовища сприятиме імплементації наскрізного керівного принципу «рівності для всіх і рівності в усіх її сенсах» у контексті повоєнного відновлення нашої країни, та впровадженню Європейської основи соціальних прав і концепції «Гідної праці» (2008 р.). Університети мають унікальні можливості, в силу своєї участі в програмах академічної мобільності й академічного обміну, ініціювати трансфер у локальних спільнотах найновіших знань у сфері нової економіки, підприємництва та економічного переходу до Четвертої промислової революції.

Українська молодь з гідністю проходить випробування війною⁵³. Вона демонструє стійкість, високий рівень свідомості та активну життєву позицію. Це дає підстави сподіватися, що при всіх перешкодах молоде покоління зможе успішно реалізувати свій потенціал у мирній Україні.

АНОТАЦІЯ

У кризові періоди суспільних трансформацій ціннісні настанови у сфері праці, професії й трудової діяльності знаходяться під сильним тиском соціальних та суспільних чинників, що актуалізує потребу дослідження структури особистісної та професійної аксіосфери молоді та її формування у процесі здобуття освіти. Мета статті – висвітлити зміст і значення ціннісних орієнтацій для становлення професійної аксіосфери майбутніх фахівців.

Для цілей дослідження було використано методи теоретичного, емпіричного і статистичного змісту: літературне ревію наукових публікацій у галузі філософії освіти, психології діяльності, психології

---

⁵³ Ковальчук Г.О., Табачна К.О. Професійна самореалізація молоді в умовах війни. 80-а наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та співробітників відокремлених структурних підрозділів університету. Національний транспортний університет 15–17 травня 2024 року : Тези доповідей. Київ : НТУ, 2024. С. 751–752. URL: <https://drive.google.com/file/d/1odaJKbzcuoSaHvSIT9RqGm9nWn2Ps-IR/view>

особистості, професіографії, аксіології; проведене емпіричне дослідження серед здобувачів вищої освіти щодо різних аспектів вибору та цілей професійної діяльності, професійної самореалізації, можливостей персональної адаптації в умовах непередбачуваного професійно-соціального середовища.

У результаті дослідження розкрито, що ціннісні орієнтації є чинниками в системі відносин «особистість – соціальне середовище» у певних соціальних умовах. Розглянуто значення особистісної аксіосфери як регулятора системи особистісних та діяльнісних мотивів. Ціннісні орієнтації безпосередньо пов'язані з життєвими цілями та можуть визначати характер професійної діяльності. Несформовані (не виразні) ціннісні орієнтації детермінують діяльнису та професійну амбівалентність, відсутність прагнень до професійного самовираження і самореалізації, зниження самоефективності.

Зроблено висновок, що в сучасний період, незважаючи на всі труднощі, університети мають можливості, щоб сприяти студентам формуванню їх професійної аксіосфери, прагнень професійної самореалізації та кар'єрного зростання в умовах війни. Це допоможе генерації молодого покоління фахівців, здатних відбудувати країну післявоєнного часу. Наголошено, що освіта і професійна підготовка мають великий вплив на ціннісні орієнтації молоді та зростання людського потенціалу країни для сталого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балакірева О. М Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. *Український соціум*. 2007. № 2 (19). С. 7–19.

2. Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Війна в Україні : сприйняття населенням та її вплив на якість життя. *Український соціум*. 2022. № 1 (80). С. 116–122. DOI: 10.15407/socium2022.01.116

3. Балакірева О. М., Левін Р. Я., Ноур А. М. Цінності освіти і праці як передумови сталого розвитку українського суспільства. *Український соціум*. 2012. № 3. С. 7–30. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2012_3_3. (дата звернення : 14.10.2024)

4. Волонтерська діяльність в Україні та за кордоном: вплив на суспільний розвиток та міжнародні відносини. *Волонтерство*. URL : https://uu.edu.ua/Nauka-robota_volonterstvo (дата звернення : 14.10.2024)

5. Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Одеса : ОЮА, 2012. 206 с. URL : <http://dspace.opua.edu.ua/handle/11300/1927> (дата звернення : 14.10.2024).

6. Груць Г. Ціннісно-сміслові основи сучасного освітнього процесу: постановка проблеми. *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід* : збірник тез III міжнародної

наук.-практ. конф., м. Тернопіль. ТНПУ ім. В.Гнатюка 13–14 травня 2021 року. Тернопіль : Вектор, 2021. 270 с. (С. 215–219).

7. Зарубінська І.Б. Теоретико-методичні основи формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів економічного профілю : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. 13.00.04. Ін-т вищої освіти НАПН України. Київ, 2011. 39 с. С.10.

8. Звіт про порівняння Європейської рамки кваліфікацій і Української національної рамки кваліфікацій. DOI: 10.2767/685977

9. Ковальчук Г.О. Технології навчання економічних дисциплін у системі неперервної освіти (теоретико-методичний аспект) : монографія. Київ : КНЕУ, 2014. 511 с.

10. Ковальчук Г.О., Баніт Ю.С. Від власної справи до спільних соціальних проєктів : психолого-педагогічні предиктори локального соціально-економічного розвитку. *Наукові праці МАУП: Психологія*. № 4(61), 2023. С. 16–21. DOI: 10.32689/maup.psych.2023.4

11. Ковальчук Г.О., Табачна К.О. Професійна самореалізація молоді в умовах війни. 80-а наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та співробітників відокремлених структурних підрозділів університету. Національний транспортний університет 15–17 травня 2024 року : Тези доповідей. Київ : НТУ, 2024. С. 751–752. URL : <https://drive.google.com/file/d/1odaJKbzcuoSaHvSIT9RqGm9nWn2Ps-IR/view>

12. Крайнікова Т.С. Аксиологія. *Велика українська енциклопедія* : веб-сайт. URL: <https://vue.gov.ua/Аксиологія> (дата звернення : 14.10.2024)

13. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти : Стратегія. Реалізація. Результати : монографія. Київ : Грамота, 2005. 447 с.

14. Крижко В.В. Антологія аксіологічної парадигми освіти : навчальний посібник. Київ : Освіта України, 2005. 440 с.

15. Лукацька Я.С. Аналіз поняття «соціальна компетентність особистості» в українських та зарубіжних наукових працях. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ». Педагогічні науки*. 2021. № 1 (21). С. 49–53. DOI: 10.32342/2522-4115-2021-1-21-6

16. Марчук А., Лобода В., Іваниса В. Волонтерська діяльність як засіб самовизначення й самореалізації молоді. *Соціально-економічні відносини в цифровому суспільстві*. Том 2(48), 2023. С. 104–116. DOI: 10.55643/ser.2.48.2023.502

17. Матяж С. В., Березянська А.О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-*

Могилянська академія». Сер. : Соціологія. 2013. Т. 225, Вип. 213. С. 27–30. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2013_225_213_7. (дата звернення : 14.10.2024)

18. Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект : монографія. Київ : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. 348 с.

19. Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002.

20. Орос М.М. Вплив війни на людину. Зміни психіки та характеру в умовах воєнного стану. *Український медичний часопис. 2023, № 2 (154) 6 – III/IV 2023. DOI: 10.32471/umj.1680-3051.154.241952*

21. Отич О.М. Аксіосфера гуманістичної педагогіки. *Професійна освіта: педагогіка і психологія: Українсько-польський щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. Київ-Ченстохова, 2010. Вип.12. С. 173-180.*

22. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

23. Професія. *Горох – українські словники. Горох. URL: <https://gohoh.pp.ua>* > професія (дата звернення : 14.10.2024).

24. Резнік О. Колективна ідентичність за умов війни: від комплексу меншовартості до нації переможців. *Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identichnist-za-umov-viyni-vid-kompleksu-menshovartosti-do-natsii-peremozhtsiv>* (дата звернення : 14.10.2024)

25. Світове дослідження цінностей (2020) в Україні. URL: https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf (дата звернення : 14.10.2024).

26. Теоретико-методологічні засади інтеграції змісту гуманітарної освіти у вищих навчальних закладах негуманітарного профілю : монографія / Г. В. Онкович та ін.; за заг. ред. Г. В. Онкович. Київ : Педагогічна думка, 2012. 336 с.

27. Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу та США : монографія / А. П. Джурило, О. З. Глушко, О. І. Локшина та ін. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 192 с.

28. Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін : навчальний посібник / Г. О. Ковальчук, Н. Ю. Бутенко, М. В. Артюшина та ін. ; за ред. Г. О. Ковальчук. Київ : КНЕУ, 2006. 320 с.

29. Шайгородський Ю.О. Цінності як детермінанти суспільного розвитку *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. 2012. Вип. 26. С. 219–228.*

30. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, Massachusetts: MIT. Press, 1965. 258 p. URL : <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/AD0616323.pdf> (accessed October 14, 2024).
31. Fromm, E. (1947). Man for himself; an inquiry into the psychology of ethics. Rinehart. URL : <https://fromm-online.org> (accessed October 14, 2024).
32. Inglehart–Welzel Cultural Map. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> (accessed October 14, 2024).
33. Inglehart–Welzel Cultural Map. Культурна карта WVS: 2023. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=467> (accessed October 14, 2024).
34. Ronald Inglehart, Christian Welzel. Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence. Cambridge University Press. New York, 2005. 464 p. DOI: 10.1017/CBO9780511790881
35. Tim Reeskens. Are Ukrainian values closer to Russia or to Europe? March 4th, 2022 URL: <https://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2022/03/04/are-ukrainian-values-closer-to-russia-or-to-europe> (accessed October 14, 2024).
36. World Values Survey. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> (accessed October 14, 2024).

Information about the authors:

Kovalchuk Galyna Oleksandrivna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

National Transport University

Mykhailo Omelyanovich-Pavlenka Street, 1, Kyiv, 02000, Ukraine